

ANTAL LÁSZLÓ

A kiigazítás – ahogy én látom

A tanulmány célja az 1995 márciusában megkezdett és napjainkban sem lezárult stabilizációs program tényszerű értékelése, továbbá azoknak a maig is gyakori felvetéseknek, kritikáknak az áttekintése, rendszerzése, érvelésük lényegének megragadása, amelyek alapjaiban kérdőjelezik meg az aggregált kereslet radikális szűkítésével és súlyos társadalmi áldozatokkal járó stabilizációs programot. Kitér azokra az ugyancsak gyakori felvetésekre is, amelyek a gyors liberalizáció, továbbá az államháztartási reform indokoltságát vitatják, illetve egyértelműen negatív társadalmi és gazdasági hatásait vélik igazolni. Az évtizedfordulótól napjainkig végbement makrogazdasági folyamatok elemzése alapján megerősíti azoknak az álláspontját, akik a stabilizációs programot elkerülhetetlennek, radikális mértékét pedig szükségesnek tekintették. Az írás mellett érvel, hogy a közelgő válság már jóval korábban, 1992-ben látható volt, és preventív gazdaságpolitikai beavatkozással jóval kisebb társadalmi áldozatokkal is elérhető lett volna a kiegyensúlyozott fejlődés. Végül cáfolja azt a vélekedést, miszerint a stabilizáció kizárólag átmeneti eredményt képes elérni, amely csak további megszorításokkal tartható fenn a jövőben.*

A kiigazítási program fogadtatása

Magától értetődőnek tartom, hogy a társadalom egyáltalán nem lelkesedik a Bokros-csomag néven ismertté vált kiigazítási politikáért és a Bokros Lajos távozása óta is fennmaradt szigorú pénzügyi rezsimért. Az áldozatok nagyok voltak, az eredmények viszont közvetettek, kevésbé kézzelfoghatóak.

Ha egy háztartás vagy egy vállalkozó törleszti az adósságát és ezért rövidebb-hosszabb ideig kénytelen összehúzni a nadrágszíját, akkor világos a kapcsolat a meghozott áldozat (fogyasztásról való lemondás) és az elért eredmény (a jövőt terhelő kötelezettségek csökkenése) között. Nem ez a helyzet akkor, ha javul a folyó fizetési mérleg vagy csökken az ország devizaadóssága, ellenben csökken a munkavállalók reálkeresete és csökken az állam által finanszírozott transferek, az állam által nyújtott jóléti szolgáltatások volumene. Itt is létezik persze valamiféle kapcsolat a társadalom által vállalt áldozat és az eredmény (a várható folyamatos inflációscsökkenés, a jövőben csökkenő kamatterhek, a jövőbeli kedvezőbb növekedési esélyek stb.) között, de ez áttételes, esetleges és bizonytalan.

* E helyütt szeretnék köszönetet mondani Csillik Péternek, Hetényi Istvánnak, Király Júliának, Kornai Jánosnak, Náray Lászlónak, Surányi Györgynek és Tétényi Tamásnak tanácsaikért és kritikai észrevételeikért, amelyeket írásom véglegesítésekor igyekeztem hasznosítani.

(Esetleges, hogyan oszlanak meg a többletterhek a társadalom egyes tagjai között, és az is, hogy kik, milyen arányban és mikor részesülnek az elérhető eredményekből.)

Az állampolgár eleve nincs meggyőződve arról, hogy valóban baj van, mivel bőven kap ezzel ellentétes üzeneteket a politikától, olykor a szakemberektől is. Ezért nem várható, hogy a társadalom értékelje azt a Kornai János által hangsúlyozott és szerintem is legfontosabb (de sokak által máig megkérdőjelezett) eredményt, hogy a megkésített, ám az utolsó pillanatban még végrehajtott, akkor azonban valóban radikális kormányzati beavatkozás egy lehetséges (szerintem bizonyos) tragédiától mentette meg a magyar társadalmat.¹ Ennek feltételezhető mértékéről legfeljebb azoknak az országoknak a tapasztalatai adhatnak információt, ahol a stabilizációs program megkésítettnek vagy erőtlennek, ezért sikertelennek bizonyult. A negatív társadalmi fogadtatáshoz hozzájárult az is, hogy a kormányzatnak nem erőssége a kommunikatív képesség.

Erről a potenciális veszteségről ad képet Kornai János már idézett cikke is. A példaként felsorolt öt országban (Chile, Costa Rica, Argentína, Brazília, Mexikó) a kiigazítást követő évben kivétel nélkül mindegyikben csökkent a GDP, egyetlen ország kivételével jelentősen. Néhány országban a második évben is folytatódott a visszaesés, miközben maga a stabilizáció végül is kudarcba fulladt. Egyébként példák sora igazolja, hogy ha kényszerként, tehát spontán módon kerül sor a megbomlott egyensúly helyreállítására, akkor ez lényegesen nagyobb megrázkódtatással, tőkemeneküléssel, valutaleértékelődéssel, olykor anarchiával és az ország iránti nemzetközi bizalom több éven át tartó elvesztésével jár. A stabilizáció az esetek zömében csak többszöri nekifutással sikerül. A folyamatot jól jellemzi Kornai János írása: „Noha minden válságepizód története más és más, de szinte mindegyikre jellemző egy kumulatív folyamat. Olyasféle esemény ez, mint amikor tűz üt ki egy zsúfolt teremben, pánik tör ki, rohannak az emberek a szűk kijárat felé, s eközben egymást tapossák és elzárják a kijáratot. A pénzügyi válságokban az emberek rémülten vonják ki a pénzüket, próbálnak gyorsan túladni a befektetéseiken, viharos tőkemenekülés megy végbe – s éppen a pánik gyorsítja fel a folyamatokat, erősíti önmagát és ettől olyan meredek az összeomlás. *Magyarországon ezt a pánikot sikerült megelőzni.*” (Kornai [1996].)

A cseh gazdaságot a közelmúltban ért (de már jóval korábban előre jelezhető) megrázkódtatás mutatja a halogatott kiigazítás következményeinek az egyik legfrissebb, bár szerencsére kevésbé drámai példáját. Az előző két év ígéretes fellendülése megtört: a növekedés üteme 1997-re 1 százalék körülire süllyedt, hasonlóan alakul a feldolgozóipari termelékenység is. A cseh gazdaság alacsony munkanélküliségi rátája a hivatalos előrejelzések szerint 1997 végére 5 százalékra nőtt, majd 1998-ra 6 százalékra emelkedik. A cseh gazdaság ULC alapon mért versenyképessége 1996-ban nem kevesebb, mint 1 százalékkal romlott. (Az adatok az *EBRD* [1997] dokumentumból származnak. Számos jel arra mutat, hogy a cseh gazdaságot a korábbi években jellemző igen kedvező paraméterek (növekedés, infláció, munkanélküliség, államadósság stb.) nem annyira a gazdaság erejét, versenyképességét igazolták, mint inkább arra utalnak, hogy Csehország még részben előtte áll azoknak a megrázkódtatással járó strukturális változásoknak, amelyekben Magyarország már többé-kevésbé túljutott. Ez lehet a magyarázata annak, hogy számos szakértő megkérdőjelezi, hogy a magyarországi mélyponthoz hasonló fizetésimérleg-hiányt (1996-ban a GDP 8,1 százaléka) és az annál jóval nagyobb külkereskedelmi deficitet követő kormányzati intézkedések – leértékelés, átmeneti importletéti rendszer, hatósági árkorrekciók, fiskális szigorítások, bérkiáramlás visszafogása – elégségesek lesznek-e a gazdaság stabilizálására, amely legalább két-három évet vesz igénybe.

Anélkül, hogy a további fejleményekre vonatkozó jóslatokba bocsátkoznánk, nyilvánvaló, hogy a cseh gazdaság veszteségei kisebbek, a gazdaságpolitika pedig hitelesebb lett volna, sőt talán a politikai instabilitás is elkerülhető lett volna, ha a kormány hamarabb szakít „image-centrikus” gazdaságpolitikájával.

¹ „A válságok és stabilizációk történetében járatos magyar és külföldi közgazdászok méltányolják ezt az eredményt – de a magyar lakosság nem sokra értékeli, holott ez a program legfontosabb sikere. Az utca embere nem érzi sikerélménynek a meg nem élt katasztrófa elhárítását.” – írja Kornai János, és ezt a reakciót természetesen tekintem, még akkor is, ha felelős pénzügyi vezetők erre több ízben nyilvánosan figyelmeztettek. (Lásd Kornai [1996].)

Nem csodálkozom azon sem, hogy az ellenzéki politikai erők élesen támadták és támadják ma is a kiigazítási programot, azzal érvelve, hogy mindez elkerülhető lett volna, vagy hogy az indokoltnál jóval brutálisabb beavatkozások túlhűtötték a magyar gazdaságot, ezért a hozott társadalmi áldozatok fölöslegesek. (Végül is, az ellenzéknek ez a dolga.) Már kevésbé tudok megbarátkozni a társadalmi-gazdasági összefüggésekben jól eligazodó, érzékeny és a társadalmi magatartásmintákat formálni képes értelmiségi elitnek a kiigazítással (Bokros-programmal) szembeni nyílt, általános ellenszenvével, amely nem annyira racionális, mint inkább érzelmi, indulati motívumokból táplálkozik, és az a meggyőződés fűti, hogy a gazdaságpolitika alapcéljainak a gazdaság állapotától, fejlettségétől független, magasabb rendű értékeken kell alapulniuk. Ez a csoport az elmúlt évtizedekben sok mindenért felemelte a szavát, azt azonban nyugodtan, mondhatni közömbösen vette tudomásul, hogy az ország néha lassabban, néha lökésszerűen, de folyamatosan eladósodott, azaz *a jövő generáció rovására költekezett (amíg lehetett)*, elsősorban fogyasztott.

Amikor kiderült, hogy elérkeztünk arra a határra, amelyen túl a nemzetközi pénz- és tőkepiac ezt, a fogyasztás kedvéért eladósodó gazdaságpolitikát egyre drágábban és bizonytalanabban, esetleg egyáltalán nem finanszírozza, és nem az utánunk következő generációknak kell majd valamikor (kamatostul) áldozatot hozniuk az ország stabilizálásáért, hanem éppen nekünk, ráadásul azonnal, nyomban megfogalmazódtak az etikai kétségek. Bizonyos, hogy ha egy ország pénzügyi megszorításokra kényszerül, akkor sok mindenről kénytelen lemondani, ami egyébként hasznos, fontos vagy szociálisan indokolt lenne. (A tudomány, a kultúra, a sport támogatásával, az egészségügy modernizálásával kapcsolatos célok, továbbá a szegénység enyhítését szolgáló programok áldozatul eshetnek a megszorításoknak akkor, amikor a megszorítások elkerülhetetlenek.) Az ezzel járó hátrányokat, konfliktusokat, érdeksérelmeket érzékletesen be lehet mutatni, mint ahogyan ez számtalan esetben meg is történt és történik ma is, mindez azonban vajmi keveset segít egy, a válság határán táncoló gazdaságon. Ráadásul az „aggódó attitűd” háttérben gyakran kimutatható a privilégiumféltő érdekharc, amelyben persze a jól szervezett, érdekeiket hangosan, a tömegkommunikáció csatornáin keresztül is megszólaltatni tudó csoportok kerülnek ki győztesen, részben-egészben elhárítva az őket fenyegető veszteséget, amely így, a „veszteségmegmaradás törvénye” szerint más társadalmi csoportokra hárul.²

Megint más kérdés az, hogyan viszonyul a szűkebb szakmai közvélemény a kiigazítási programhoz,³ amelynek számos nem jelentéktelen eleme túlélte a radikális megszorítások szerencsére rövid időszakát, és nagy valószínűséggel tartós eleme lesz a gazdaságpolitikának. (Ilyennek tekintem például a rászorultsági elv kiterjesztését, a jóléti szolgálta-

² Számomra ez volt a mondanivalója a honoráriumok járulékkötelezettsége körül fellobbant, jelentőségéhez képest éles vitának. Számos esetben hasonló mellékszövegje volt az egészségügyi reform egyes kérdései, például a kórházi ágykapacitások leépítése vagy a paraszolvencia (jelképes) adókötelezettsége, illetve az adózás alapjául szolgáló jövedelmek vélelmezése körüli vitáknak. Ilyennek tekintem az egyetemi tandíjról folyt vitát is, amelynek sok részvevője nem akarta tudomásul venni, hogy a bevezetett tandíj egyáltalán nem az oktatás költségeinek *megértítését* jelentette, hanem egy nagyon is részleges (ha nem is jelképes) tehervállalást. A példákat még folytatni lehetne.

³ A *kiigazítás* a jövedelemelosztás makroarányainak (munkajövedelmek, profit, transzferek, költségvetési újraelosztás terjedelme) a hazai aggregált kereslet szűkítésével járó, radikális változtatása, a monetáris, fiskális és jövedelempolitikai eszközök összehangolt alkalmazása révén, a gazdaság stabilizálása érdekében. E definíció értelmében a kiigazítási programnak nem szerves részei az intézményi reformok, noha nem kizárt, hogy – mint a hazai gyakorlatban is történt – a kiigazítással párhuzamosan intézményi reformokra is sor kerül. A kiigazítás kényszere ugyanis alkalmat teremt az intézményi reformokkal szembeni ellenérdekek leküzdésére. (Konkrétan: Bokros Lajos „csomagjában” a kiigazítási célok mellett nagy súllyal megfogalmazódott az intézményi reformok követelménye is. A heterodox jelleg mellett ez a másik lényeges sajátossága e programnak.)

tások egy részének piacosítását.) A szakma számos ismert képviselője mindmáig alapjaiban kérdőjelezi meg a kiigazítási programot, azaz nem egy-egy részkérdését teszi vitássá, hanem azt, hogy egyáltalában szükség volt-e a valóban súlyos megszorításokra,⁴ vagy azt állítja, hogy lényegesen kisebb megszorításokkal és könnyebben elviselhető társadalmi áldozatokkal, az 1993–1994-ben megindult növekedési folyamatokat nem megtörve is lehetett volna végrehajtani eredményes stabilizációt.

A fő vitakérdés valóban a megszorítások *elkerülhetetlensége* és azok *mértéke*. De más, hosszú távon talán fontosabb gazdaságpolitikai törekvések is vitatottá váltak. Némely írás megkérdőjelezi a piaci intézményrendszert és az átfogó, gyors liberalizálásra törekvő, az államtalanításban „éltanuló” neoliberais gazdaságpolitikát – mint amely megrendíti a még gyenge versenyképességű gazdaságot és még inkább a társadalmat. „Megkockáztatható az az állítás, hogy nálunk – a korábbi közhiedelemmel ellentétben – az intézményi változások túl gyorsak voltak, előreszaladtak a népesség alkalmazkodóképességéhez, a gazdaság tényleges állapotához, a lakossági jövedelmekhez, életviszonyokhoz képest.” (*Köves-Szamuely* [1997].)

Van, aki azt is vitatja, hogy indokolt-e a (szükségtelennek vagy legalábbis túlzottnak minősített) megszorításokkal párhuzamosan az államháztartási reformnak nevezett akció-sorozat, amely ebben az interpretációban végeredményben nem más, mint egy számunkra idegen, piacelvű szociális rendszernek a magyar társadalomra való ráerőltetése, és a nemzetközi pénzügyi intézmények által favorizált megoldásokhoz való szolgálai alkalmazkodás.

„Köztudott azonban – jóllehet a reform szorgalmazói legalábbis belföldön sosem szólnak erről az elvárható nyíltsággal –, hogy reform álnéven az állam szociális, egészségügyi, oktatási, tudományos és kulturális kiadásainak radikális megnyirbálásáról van szó. Ez az, amit a nagy elosztási rendszerek reformjának neveznek. E reform gondolata – azon kívül, hogy a volt szocialista országokban létező rendszer eltér a fejlett országokban létezőtől (jóllehet éppen Amerikában történik épp most, egyelőre sikertelen kísérlet egy azzal ellentétes irányú reformra, mint amelyet Magyarországon szorgalmaznak) – több vitatható, illetve téves állításon, illetve bizonyos tények elhallgatásán alapszik... Állítják [a kiigazítási program hívei – *A. L.*], hogy a költségvetési deficit ezeknek az alacsony hatékonyságú „nagy elosztási rendszereknek” a következménye (amiről láttuk, hogy nem igaz, mert a kamatfizetéseké), s nem utolsósorban azt, hogy miattuk van állami »túlelosztás«. Sok más mellett nem esik szó arról sem, hogy egyes területeken (nyugdíjbiztosítás) az átállás egy piaci rendszerre egy hosszú – mintegy 15 éves – átmeneti szakaszban súlyos pótlólagos terheket hárítana a költségvetésre.” (*Köves* [1997] 142. o.)

Az olvasó azt gondolhatná, hogy az idézett eszme-futtatás egy, az államháztartási reformmal foglalkozó alapos elemzésnek a végkonklúziója. Szó sincs róla. Ez maga az „elemzés”, amelynek paneljei azután feltűnnek szó szerint azonos szövegfordulatokkal számos más publikációban. Nem árt megjegyezni azt sem, hogy a nyugdíjreform-koncepció természetesen figyelembe vette az átmeneti periódus beiktatásának szükségességét (ennek várható költségeire vonatkozóan aprólékos kalkulációkat is végzett), ha valami feledésbe merült, akkor legfeljebb az, hogy az átmenet miatt

⁴ A kérdést tárgyaló népes szakirodalomból néhány jellemző példa: *Köves* [1995a], [1995b], *Mellár* [1995], [1996], *Matolcsy* [1996], [1997], *Köves-Szamuely* [1997]. Ez az inkább csak illusztrációul szolgáló felsorolás nem tartalmazza azokat a felvetéseket, illetve írásokat, amelyek szerint „a kommunizmus kártya-adósságait” (és persze a már a rendszerváltozás óta keletkezett, úgyszintén tetemes adósságokat) nem kell az eredeti szerződéses kondíciói szerint visszafizetni, van esély a részleges elengedés és a halasztás valamilyen kombinációjának a kiharcolására. Az elgondolásukat propagáló szerzők addig az állításig mennek el, hogy még nem akadt olyan ország, amely az adósságszapsdából – azaz abból a kumulatív folyamatból, amikor az adósságállomány abszolút és relatív (GDP-hez viszonyított) növekedését már kizárólag az adósságügyi terhek emelkedése determinálja – adósságátütemezés nélkül ki tudott volna lábalni. Ezért – szerintük – előnyösebb lehet a válságspirálban való tudatos előrehaladás a nemzetközi kötelezettségek minden körülmények közötti teljesítésére törekvő (Magyarországon eddig követett) gazdaságpolitikai gyakorlatnál.

keletkező költségvetési egyensúly-hiányt az új rendszer bevezetésével párhuzamosan képződő hosszú lejáratú megtakarítások (kiegészítve a nyugdíjkorhatár-emeléssel járó finanszírozásiteher-csökkenéssel) ezt nagyobb részben kompenzálják. Erre a tényre egyébként a reformjavaslatok felhívták a figyelmet. Továbbá az is kissé pontatlan állítás, hogy az Egyesült Államokban és Magyarországon ellentétes irányú változások vannak kibontakozóban. Magyarországon ugyanis senki sem akarja megszüntetni a *kötelező* társadalombiztosítást, ellenben megszüntették a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer *kizárólagosságát*, továbbá a szolgáltatásokat nyújtó állami intézmények *kizárólagosságát* is. Ez viszont a nemzetközi gyakorlatban egyáltalán nem szokatlan.

Olyan összbenyomás alakulhat ki, hogy nemcsak a pénzügyi megszorítások, de – a forrintleértékeléstől eltekintve – a gazdaságpolitika szinte minden lényeges stratégiai eleme (gyors liberalizálás, intézményi reformok az államháztartás területén, az EU-kritériumoknak való megfelelésre irányuló igyekezet) gazdaságilag káros, szociális érzéketlenségről tanúskodik, s végső soron nehezíti a válságból való kilábalást. Érdemes felfigyelni arra, hogy a formailag a kiigazítási programhoz kapcsolódó kritikák egy része (mint az előbbi példából is kiderül) valójában nem is erre irányul, hanem részben olyan elemekre (liberalizáció), amelyek már hosszú ideje – a különbségek ellenére – jellemzik a mindenkori kormányzat gazdaságpolitikáját (már az Antall-, sőt a Németh-kormány időszakában kezdődtek meg), vagy olyanokra (nyugdíjreform), amelyek utóbb – már a makrojövedelem-elosztási arányok és a relatív árarányok radikális módosítása után – kezdődtek meg.⁵ Ezeket a döntéseket, illetve változásokat legfeljebb az kapcsolja egybe, hogy valamennyien egy piacgazdaságot építő gazdaságpolitikai stratégia részelemei, illetve, hogy a kiigazítás – a kritikusok vitatható fogalomhasználatát követve – „konzervatív monetarista” válasz volt az egyensúlyi feszültségekre. A továbbiakban igyekszem különválasztani az általános gazdaságfilozófiai kritikákat és a valóban a kiigazítással összefüggő, többségükben a tények alapján megítélhető ellenvetéseket.

Érdekes az is – amire egyébként ironikusan utalnak a stabilizációs politika kritikusai –, hogy 1995 előtt a hazai szaksajtó egyáltalán nem volt hangos a követett gazdaságpolitika kritikájától, miközben a külföld (nemcsak a nemzetközi pénzügyi intézmények, de a nagynevű minősítő cégek, a Kelet-Európára specializálódott konjunktúrakutatók és a nemzetközi pénzpiac is) egyöntetűen negatívan értékelte a magyar gazdaság teljesítményét.⁶ Mostanára azonban a helyzet megfordult, a külső értékítélet egyértelműen pozitívvá változott,⁷ miközben a belső kritika eddig soha nem tapasztalt indulatokat kavart. A külső és a belső szakértői megítélés ennyire éles aszinkronitása legalábbis elgondolkodtató.

A felsorolt kritikus alapállású írások zöme – Mellár Tamásnak a szakszerűség játékszabályait szigorúan betartó publikációi kivételével – tapasztalatom szerint a szakirodalom sajátos új irányzatába illeszkedik. Ez az irányzat propagandisztikus, kevéssé tényszerű, szemmel láthatóan állításai vagy inkább csak feltételezései „eladására” törekszik, akár az egzaktuság, a szigorú érvelés rovására is, miközben járható alternatívát tudomá-

⁵ Paradox módon éppen a kiigazítási program biztosított átmeneti védelmet (a vámpótlékkal) a hazai termelők (vagy a hazai hozzáadottérték-tartalom) számára, ezért végképp nem vádolható a magyar vállalkozókat sújtó erőltetett liberalizálással.

⁶ Ez nemcsak presztízs kérdés (bár az sem közömbös), hanem kamatfelárakban, sőt, a gazdaság tőkevonzó képességének gyengülésében is megmutatkozik.

⁷ A legújabb jelzések közül a *The Economist* minősíti Magyarországot a legkisebb devizakockázatú országnak (ahol a „forró pénz” kiáramlásának veszélye a legkisebb, a fizetésimérleg-egyenleg, a működőtőke-beáramlás különbözete és a tartalékból finanszírozható import hónapokban mért értéke is messze a legkedvezőbb a régióban). Az *Euromoney* ez év őszi országkockázati rangsora szerint Magyarország jelentősen előbbre lépett, és ma Lengyelország mellett Magyarország kilátásait tekintik a legjobbknak. Hasonlóképpen értékeli az EBRD legújabb *Transition report 1997* című átfogó jelentése is.

som szerint nem kínál.⁸ Stílusjegyeiben leginkább a „leleplezés” egykor divatos műfajára emlékeztet. Ezek az írások most leleplezik az álnok államot, amely 1997-ben csak választási taktikából enyhít a megszorító politikán, az intézményi reformokat, amelyek valójában az állami támogatások ügyes megkurtítását jelentik, mindenekfelett pedig a nemzetközi pénzügyi intézmények ármánykodását, valamint a korszerűnek maszkírozott, valójában csupán a nemzetközi szervezetekhez való szervilis alkalmazkodást jelentő reformlépéseket. A korábról jól ismert címkézés megy újra, csak éppen a negatív hős most nem „antimarxista”, hanem „neoliberális”, „monetarista”, netán „restriktív”. (E fogalmak nem pontosan definiáltak, valamennyi kategória nagyjából ugyanazt jelenti: bosszorkányüldözést.) Matolcsy György egyik írásából meg éppenséggel arról értesülünk, hogy a középosztály lemorzsolódása „a Pareto-elv kiéleződése miatt történik”.⁹

Ehhez a vonulathoz csatlakozik Matolcsy György Kiigazítás recesszióval című, e folyóirat hasábjain megjelent írása is, amely csak formailag vitatkozik Kornai János ellenkező előjelű című tanulmányával. Matolcsy e cikke a kiigazítás általam közelről megélt eseményeinek újragondolására készlet, több okból is.

Először, teljesen eltérően értelmezi a tényeket, azaz a kiigazítás előtti és azt követő időszakot, mint jómagam (és még sokan mások). *Másodszor*, egészen sajátosan interpretálja a kiigazítási programot. *Harmadszor*, nagyon élesen, egyértelműen értékeli: „a kormányzat 1995-ben választott stratégiája *téves diagnózison alapult*, közgazdaságilag (egy elemét, az árfolyam-politika módosítását kivéve) *rossz irányba indult el*, a kiigazítás sikere *nem* a programnak köszönhető”. (Matolcsy [1997]. 782. o.; kiemelés tőlem – A. L.) A kormány érdeme legfeljebb az, hogy „1996 második felében egy csendes gazdaságpolitikai félfordulatot hajtott végre”, azaz feladta korábbi gazdaságpolitikáját. Nincs változás azonban abban, hogy a „stabilizációs politika konkrét módja nem a társadalom többségének várakozásaihoz igazodik, hanem döntően a befektetők és a pénzügyi szektor érdekeihez.”¹⁰ *Negyedszer*, Matolcsy György ezt az írását tulajdonképpen nem vitacikknek, hanem a végrehajtott stabilizációs politikával szembeni érvek átfogó rendszerbe foglalásának, társadalmi dimenziókra való kiterjesztésének szánja.

⁸ Igaz persze, hogy egy kritika megfogalmazásához nem követelmény életképes ellenalternatíva felállítása. Furcsállom azonban, hogy a kritikai jellegű elemzések tömegéből (ezeknek én csupán egy töredékére utaltam) nem rajzolódik ki valamilyen reális alternatív gazdaságpolitikai koncepció. Az általam idézett írások közül Köves András és Matolcsy György írásai fellépnek ugyan azzal az igénnyel, hogy egy másik lehetőséget körvonalazzanak, de egyfelől túlságosan általánosak ahhoz, hogy akár csak kiindulópont is szolgáljanak egy életképes ellenkoncepció felvázolásához, másfelől a magyar gazdaság kilencvenes évek közepére kialakult helyzetének irreális értékeléséből indulnak ki (Matolcsy szerint nem is volt válság). Ezért ezeknek a felvetéseknek az értékelésétől eltekintek.

⁹ Matolcsy [1997b]. (Egyébként a szerző itt a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének növekedésére utal.)

¹⁰ *Forrás: Privatizációs Kutatóintézet* [1997]. Az idézetben szereplő állítások sajnos pontatlanok. A kormányzat 1995-ben kidolgozott stratégiája azon alapult, hogy két év alatt le kell és le is lehet zárni a belföldi felhasználás visszaszorításának, a keresletszűkítés révén végrehajtott fizetésimérleg-javítás időszakát (a javítás zömét a program az első évre, 1995-re ütemezte), így a megszorítások szükségessége 1997-re megszűnik. Ez valóban így is történt. Nynyanban kétségtelenül tévedett az 1995-ben kidolgozott pénzügyi program, hogy a gazdaság fellendülését gyorsabbnak és erőteljesebbnek vélte, mint ami végül bekövetkezett.

A második felvetést, amely szembeállítja a társadalom és a befektetők, valamint a pénzügyi szektor érdekeit, és úgy vélekedik, hogy a stabilizációs politika az utóbbiak érdekeit képviseli, nem tudom értelmezni. Ha a szerző azt akarja mondani, hogy a vállalkozások önfinanszírozó képességét tudatosan erősítette a stabilizációs politika (a befektetéseket terhelő adók csökkentésével), akkor ez igaz, és az is igaz, hogy ezt csak a fogyasztás rovására tehetta. Ez azonban nem kritika, inkább dicséret. Ha arra gondol, hogy a külföldi befektetőknek kedvez a stabilizációs politika, akkor a tőkepiac liberalizálása – amely persze nem szerves része a kiigazítási politikának – nyilván ilyen irányban hat (meg kell jegyezni azonban, hogy ma egész Európában ez történik, és erre nemzetközi kötelezettségeink vannak). Másfelől viszont a vegyes vállalatok adókedvezményei szűkültek. Mindenesetre nem világos, mi az alapvető érdekellentét, amely a (hazai és külföldi) befektetők és a társadalom között feszül.

Miről is vitatkozunk?

Mellár Tamáshoz csatlakozva, magam is úgy vélem, csak világosan megfogalmazott kérdésekről, illetve érvekkel lehet vitatkozni. Ő a stabilizációs politika támogatóinak felfogását a következő két axiómában foglalja össze: „1. Amennyiben az egyensúlyhiányos gazdaság növekedni kezd (természetesen, ha egyáltalán képes a növekedésre), ezzel csak tovább súlyosbítja a helyzetet és egyre nagyobb egyensúlyhiányt generál. (...) 2. A kormány élénkítő (növekedést serkentő) politikája – még kedvező kiinduló helyzet esetén is – előbb-utóbb egyensúlytalanságot, mégpedig gyorsan tovaterjedő és súlyos egyensúlytalanságot generál.” (Mellár [1997] 475. o.)¹¹ A feltételezések ilyen megfogalmazása azért hasznos, mert többé-kevésbé lehetővé teszi a vitakérdések eldöntését múltbeli tapasztalatok alapján, oly módon, hogy egybevetjük a kiigazítás előtti és utáni periódus gazdasági indikátorait. Ilyesmit tesz Mellár Tamás elemzése is.

A két axióma közül az elsőt vállalom – amennyiben úgy gondolom, hogy kivételes esetektől eltekintve általában tényleg ez következik be (az egyensúlyhiány tehát nem nőhető ki), a másodikat azonban már nem. (Egyáltalán nem mindegy például, hogy a kormányzat a fogyasztói keresletet élénkíti-e vagy a beruházásokat, hogy milyen mértékben nyitott a gazdaság, hogy konjunkturális recesszió állapotában vagy transzformációs válságban lévő gazdaság kormányzata szánja-e rá magát az élénkítésre). Lehetnek tehát olyan körülmények, amelyek közt értelmes a költségvetés által teremtett addicionális kereslet segítségével javítani a növekedés esélyét, de biztos vagyok abban, hogy ezek a körülmények Magyarországon jelenleg nem állnak fenn stb.)

Bokros Lajos, a kiigazítás céljait összegző 25 pontjában¹² élesebb és egyértelműbb hipotéziseket fogalmazott meg. Ezek szerint ez ideig a növekedés és az egyensúly egymás rovására érvényesültek, a gazdaságpolitikai gyakorlatot az egymást követő *stop-go* szakaszok jellemezték (eddig minden állítás tény), „*a bajok gyökere tehát az államháztartási szférában keresendő. Ami gondot okoz, az nem pusztán a költségvetési deficit mértéke, hanem emellett az államháztartási újraelosztás terjedelme, annak szerkezete, az államháztartási intézmények működési módja, végül a deficit mértéke mellett ennek konkrét finanszírozási módja.* Ennek az öt területnek mindegyikén gyökeres változásokra van szükség ahhoz, hogy kitörhessünk a növekedés és egyensúly egymás rovására történő érvényesülésének ördögi köréből.” Az állítás tehát az, hogy a múltban az államháztartás – mégpedig nem pusztán a deficit által generált többletkereslet révén, hanem nyomasztó túlsúlyával (az újraelosztás magas részaránya, az állami kötelezettségvállalások, például garanciák terjedelme és az állam által rossz hatékonysággal nyújtott, ráadásul az ország hosszabb távú teherbíró-képességével arányban nem álló szolgáltatások) – idézte elő hol a külső egyensúlyhiány nyílt megjelenését, hol a potenciális egyensúlyi feszültségek újratermelődését, ami előbb-utóbb ugyanide vezet. Bokros tehát nem kizárólag (nem is elsősorban) az operacionális deficit formájában, állami kiadások által generált többletkereslet nagyságával érvel. Ennél sokkal többet állít, vagy legalábbis sejtet. Hasonló módon gondolkodik Kornai János is, amikor koraérett jóléti szektorról, olyan állami kötelezettségek vállalásáról beszél, amelyeknek hosszú távon az állam képtelen megfelelni. Ennek azután a szolgáltatások minőségének romlása, az adóterhek növekedése, a fizetési mérleg romlása vagy bizonyos kötelezettségek részleges és esetleges visszavonása lett a következménye (Kornai [1992]).

¹¹ Helyénvaló lett volna itt pontosabban értelmezni, mit jelent a „kedvező kiinduló helyzet”, konjunkturális fellendülést vagy stabil versenyes képes gazdaságot. A két lehetőségből teljesen eltérő következtetés adódik.

¹² Lásd például Lóránt (szerk.) [1997]-ben. 69–77. o.

A felsorakoztatott ellenhipotéziseket, illetve konkrét ellenérveket én a következőképpen értelmezem.¹³

Először: az államháztartás által támasztott – szűkíteni kívánt – kereslet döntően olyan szolgáltatásokra és jóságokra irányul, amelyek nem csoportosíthatók át exportra (legfeljebb hosszabb távon mehet végbe az erőforrások átcsoportosulása azon területekre, ahol az exportnövelés feltételei adottak). Így az eredmény *biztosan* a GDP visszaesése és – esetleg – a munkanélküliség növekedése lesz, ami legfeljebb importoldalán hoz – aránytalanul nagy áldozattal elérhető – egyensúlyjavulást. Ehhez az érvehhez kapcsolódik az is, hogy az ikerdeficit hipotézisét – az államháztartási egyenleg változásának és a fizetési mérleg változásának feltételezett együttmozgását – a tények nem támasztják alá egyértelműen, hol fennáll az együttmozgás, hol nem. (Lásd ezzel kapcsolatban *Mellár* [1996].)

E gondolatmenetet folytatva akár odáig is el lehetne menni, hogy csaknem közömbös, mi volt az alapvető oka egy kiegyensúlyozatlan alaphelyzetnek. Az államháztartás elsődleges kiadásainak csökkentése csak szerény mértékben javíthatja a gazdaság külső (külkereskedelmi, illetve fizetésimérleg-) egyensúlyát.

Ilyesmit sugall *Mellár* [1995]: „... a költségvetési kiadások a kereslettől függetlenül is hatást gyakorolnak a kínálatra. Praktikusán ez azt jelenti, hogy a kiadások növekedésének hatására felfelé eltolódik a termelési függvény, és ennek megfelelően toódik el az aggregált kínálati függvény.” (553. o.) A későbbiek során ezt az állítást a szerző pontosítja „Egyértelműen kedvező hatásokat csak a termelés feltételeit javító, infrastruktúra fejlesztő és beruházást támogató kiadások jelentenek. A másik két típusú kiadásnak [ezek az adminisztratív kiadások, valamint a jóléti szociális és közösségi kiadások – *A. L.*] szinte semmi előnye, csak hátránya.” (564. o.) Nem vagyok meggyőződve arról, hogy az állam gazdasági természetű kiadásainak növelése automatikusan felfelé tolja a kínálati függvényt. Mi több, a nyolcvanas évek hazai tapasztalatai inkább ennek az ellenkezőjét támasztják alá. Az állam gazdasági kiadásai ekkor magas szinten állandósultak, miközben a gazdaság növekedési teljesítménye és egyensúlyi pozíciója folyamatosan romlott. Az állami kiadásoknak a kínálati függvényt magasabb szintre toló jellege a kiszorító hatás miatt sem általános érvényességű. (Erre a kilencvenes években akadt példa.) Úgy hiszem, *Mellár* Tamás állítása csak a kiadások olyan szűkebb és nehezen definiálható körére igaz, ahol bizonyíthatóan rossz hatásfokú a piaci allokáció (például az externális hatások domináns szerepe miatt).

Ugyancsak ennek a gondolatkörnek a részese, hogy az államháztartási deficit egyre inkább a rohamosan növekvő kamatkidadások által determinált, márpedig ezek csak részben (a reálkamatok mértékéig) generálnak többletkeresletet,¹⁴ hiszen okkal feltételezhető, hogy a megtakarítók racionálisak, azaz kamatbevételeiknek azt a részét, amely nominális megtakarításaik elinflálódását fedezi, nem költik el, hanem korábban felhalmozott vagyonuk reálértékének megőrzésére fordítják. A tapasztalatok szerint ez a racionális magatartás normális körülmények között – tehát a pénzügyi rendszerbe vetett bizalom súlyos megingásától eltekintve – valóban jellemzi a megtakarítók összességének viselkedését.

A kamatok hatásával kapcsolatos további megjegyzésekkel, azt hiszem, nincs sok értelme bővebben foglalkozni. Csak utalok arra a többek által leírt tetszetős gondolatmenetre, hogy a kamatok csökkentésével „meg lehetne szüntetni” a költségvetési deficitet, következésképp értelmetlen a költségvetés által finanszírozott szolgáltatások terén elérhető – nagyságrenddel kisebb, ezzel szemben társadalmi feszültségeket keltő – megtakarításokra törekedni. A kamat ugyanis nem tetszőlegesen alakítható, hanem piaci kategó-

¹³ Tisztában vagyok ennek a veszélyeivel, ha valaki mások állításait értelmezi. Ebben az írásban magam is kifogásolom, hogy a stabilizációs programot vitatók értelmezik a program szándékait. Ezért csak a legegyszerűbb, egyértelműen kimutatható állítások, illetve feltételezések összegzésére szorítokozom.

¹⁴ Ezeket az összefüggéseket elemzi tényszerűen *Oblath* [1995].

ria, erőszakos csökkentése egyfelől a megtakarítások visszaeséséhez, másfelől a hitelkezeslet növekedéséhez vezet.

Másodsor: Matolcsy – tudomásom szerint a kiigazítási programot alapjaiban vitatók között is egyedülállóan – azzal érvel, hogy *Magyarországon nem is volt gazdasági válsághelyzet 1993–1994-ben, így stabilizációs programra egyáltalán nem volt szükség.* „1995 elején bizalmi válság lépett fel külföldön Magyarországgal szemben. Ez nem a tényleges magyar helyzet súlyosságán alapult, hiszen az ország fizetési kötelezettségeinek rendben eleget tett, és olyan belső gazdasági válsághelyzet sem volt, amely fenyegette volna az ország fizetőképességét. A bizalmi válság egyik oka a *rejtett politikai válság* volt. A koalíció két pártja homlokegyenest ellentétes gazdaságpolitikát képviselt. A rejtett belső válság [a miniszterelnök és a pénzügyminiszter rivalizálása – A. L.] csak egy külső, fenyegető válság hatására tudott megoldódni. A Bokros-program nem azért oldotta fel a pénzügyi válság fenyegetését, mert sikeresen stabilizált (mint később látjuk, rövid távú kiigazítás történt, tartós stabilizáció nem), hanem azért, mert a külföld számára demonstrálta: megszűnt a belső, rejtett politikai válság, s a kormány cselekvőképes. A Bokros-program azért alapvetően politikai és nem gazdasági megoldás volt, ami tökéletesen megfelelt annak, hogy egy alapvetően politikai és nem gazdasági válsághelyzetet kellett megoldania. Alkotóelemei és szellemi forrásai ezért is erősen ideológiaiak, nem pedig pragmatikusak... *A szimbolikus válságot ezért először és elsősorban szimbólumokkal kellett megoldani, ezzel a válságot nehéz helyzeté visszafokozni, majd azt pragmatikusok apró lépéssel feloldani.*” (Matolcsy [1997]. 786. o.)

Álláspontja szerint a kiigazítás két alapvető oka a mexikói pénzügyi válság és a hazai pénzügyi vezetés által keltett pánik volt, amely hatást gyakorolt a nemzetközi pénzpiac hangulatára is. Ezekhez a tényezőkhöz képest a belső gazdasági nehézségek, azaz a fundamentális okok bár léteztek, de Matolcsy György szerint csak alárendelt szerepet játszottak. Ha valóban ez lett volna a helyzet, akkor talán tényleg elégséges lehetett volna a külföldiekkel megértetni, hogy nincs semmi baj, az egyensúlyhiány csak átmeneti.

Ez a meglehetősen szokatlan helyzetértékelés legalább jól tesztelhető. Ha 1993–1994-ben megalapozottan számítani lehetett volna arra, hogy a külkereskedelmi és fizetésimérleg-egyensúly határozott intézkedések nélkül is rövid időn belül gyorsan és látványosan javulni fog, akkor ez a megközelítés talán mérlegelhető lenne. Még így sem biztos, hogy az országot egyre negatívabban értékelő nemzetközi piacokat meg lehetett volna győzni minderről. Az ebben rejlő kockázat igen nagy: egy esetleges külső finanszírozhatatlanság sokszorososan nagyobb társadalmi megrázkódtatással, átmeneti anarchiával, inflációs robbanással és jó néhány évig tartó bizalomvesztéssel járt volna, vagyis messze nagyobb áldozatot követelt volna a társadalomtól, mint a megelőzésére hivatott stabilizációs program. (Később igyekszem bizonyítani, hogy a külső egyensúly kellő javítására határozott stabilizációs program nélkül nem volt lehetőség.)

Harmadsor: a kiigazítási program csak *menyiségi* alkalmazkodást jelentett, elmaradt a *kínálati* alkalmazkodás, a termelési tényezők átcsoportosítása a versenyképes területekre, így a versenyképesség javulása csak addig tart, ameddig a relatíve nyomott bérszint. Magyarán, az egyensúlyjavulás csak időleges, illetve eredményei csak újabb és újabb megszorításokkal reprodukálhatók.¹⁵ A kiigazítás kezdetben szerintem is inkább csak mennyiségi alkalmazkodást kényszerít ki (másra nem is alkalmas). A versenyképesség első fázisban létrejött javulása lélegzetvételnyi időt ad ahhoz, hogy meginduljon a mikroszférában az alkalmazkodás, az erőforrások átcsoportosulása, ami a konjunktúrapolitikai eszközökkel kicsikart átmeneti versenyképesség-javulást vagy tartóssá teszi, vagy nem. A magyarorszá-

¹⁵ Ilyesmit sugall *Mellár Tamás* rövidesen az Európai Fórum hasábjain megjelenő Restriktív átalakulás nélkül című rövid vitacikke is.

gi tapasztalatok ebből a szempontból ellentmondásosak, de inkább kedvezőnek tekinthetők, amennyiben az exportban, a feldolgozóipari ágazatok gyors előretörése a jellemző.¹⁶

Kevésbé kiélezett (ezért reálisabb) megfogalmazásban ugyanez az érv úgy hangzik, hogy végbement és folyamatosan végbemegy ugyan egy struktúraátalakulás a feldolgozó-ipari (például járműipari, számítástechnikai) export javára, de a gazdaság igazi dinamizálói – az export és a beruházások tekintetében is – a multik, miközben a hazai kis- és középvállalatokra nem terjed át a gazdaság élénkülése. A fellendülés így néhány, a gazdaság egészétől elszigetelt részterületre koncentrálódik, folyamatosan növekvő importigénnyel, így fajlagosan csökkenő hazai hozzáadottérték-tartalommal és – előbb-utóbb – növekvő profitrepatriálással.

A rendelkezésre álló adatok azt valószínűsítik, hogy ilyen folyamat valóban végbemegy: 1994-ben a külföldi érdekeltségű vállalatok exportja az összes vállalkozások exportjának 60,5 százaléka volt, 1995-ben már 64 százaléka, 1996-ban pedig 70,8 százaléka. Az export és az import egyenlege ebben a körben 1995-ben még kismértékben negatív volt (–46 millió forint), 1996-ban azonban már jelentős többletet mutatott (+237 millió forint). A külföldi érdekeltségű vállalatokban az exportértékesítés részaránya 1996-ban 26 százalék volt, szemben a hazai tulajdonú cégekben elért 17,3 százalékkal. Tény, hogy a külföldi érdekeltségű vállalatok exportorientáltsága, bérszintje, termelékenységé, profitszintje, jövedelmezősége és beruházási aktivitása egyaránt lényegesen meghaladja a magyar tulajdonú vállalatokét.¹⁷

A külföldi tulajdon térnyerésének számos vitathatatlan pozitív hatása van. Nem kétséges azonban, hogy *van alapja azoknak a félelmeknek, amelyek hangoztatói szerint Magyarországon meghatározott szegmensekre korlátozott és a modernizációs impulzusok tovaterjedésének jótékony hatását kismértékben érvényesítő fejlődés indult meg*, és az ilyen típusú ellentmondások nem feltétlenül szűnnek meg a növekedési folyamat beindulásával.¹⁸ (Az elmaradottsággal, a centrum–periféria viszonytal foglalkozó kiterjedt szakirodalom ezt egyenesen sajátos – elmaradottságot konzerváló – növekedési modellként kezeli, de a mi helyzetünkben a kérdés ilyen formában való felvetése nem indokolt.) Ez a veszély felvetheti egy olyan gazdaságpolitika szükségességét, amely nem a kereslet általános élénkítésétől reméli a növekedés gyorsulását, hanem a növekedésből kimaradni látszó szegmensekre (főként a kis- és középvállalati körre) koncentrál. Ezt akkor is mérlegelni kell, ha a (már megindult) növekedés a gazdaság egészét előbb-utóbb áthatja, de a folyamat túlságosan lassú. Mindemellett, úgy gondolom, hogy a lakossági fogyasztás 1997 második félévében megindult növekedése kiszélesíti a gazdasági fejlődés bázisát. Így a főként hazai piacra értékesítő cégek, a középvállalati kör is szerephez juthatnak. Ez azonban egyelőre csak feltételezés, egy ilyen változásnak eddig legfeljebb kezdeti jelei mutatkoznak.

¹⁶ A kiigazítás következményeivel, a kínálati és áralkalmazkodás szerepével foglalkozó kvantifikált (matematikai modellen alapuló) elemzés Vincze [1997]. Az elemzés megállapítja: „Legalábbis a gépiparról elmondható, hogy a világgazdaságba jól integrált ágazat [lett – A. L.]. Itt jelentős növekedés valószínűsíthető a beruházások hatására, jórészt függetlenül a belföldi kereslet alakulásától.” (293. o.) A kiigazítás mennyiségi (itt kínálati) szerepéről már óvatosabban fogalmaz a tanulmány: „Úgy tűnik, hogy a magyar gazdaságnak az 1995. márciusi csomagra, majd az azt követő gazdaságpolitikára adott reakciója mind mennyiségi, mind pedig áralkalmazkodásban jelentkezett. Érzésünk szerint a mennyiségi alkalmazkodást technológiai (kapacitás-) korlátok is befolyásolták.” (Uo.) Az a gyanúm, hogy az építőiparban – ezzel az ágazattal Vincze János írása nem foglalkozik – szintén végbement kínálati alkalmazkodás.

¹⁷ A külföldi érdekeltségű cégek helyzetéről, jellemzőiről és teljesítményéről alapos képet ad Benedek [1997a] és [1997b].

¹⁸ Ezt a gondolatot fogalmazza meg Balassa [1997]. Ennek a felvetésnek a valóságtartalma azonban független attól, hogy a kiigazítási program szükséges, de túldimenzionált vagy egyenesen elkerülhető volt. (Balassa Ákos például ugyanebben az írásában magától értetődő szükségszerűségként kezeli a kiigazítási programot.)

Ugyanez a kiindulópontja az ún. *beszállítói programnak* is, amelyet azonban a kis- és középvállalkozást segítő konstrukciónál ellentmondásosabb hatásúnak vélek.

Negyedszer: van egy ellenvetés, amely csak áttételesen függ össze a kiigazítási programmal. E szerint a gyors liberalizáció (amely, mint ismeretes, 1989–1991-ben, tehát jóval a Bokros-program előtt, a tőkepiac esetében pedig 1996-tól valósult meg) és az erőltetett reformok visszavetik a gazdaság teljesítményét, mert a piacok megnyitása a tőkeerősebb és rugalmasabb nyugati cégeknek sokkal nagyobb előnyöket kínál, mint magyar versenytársaiknak. (Ez még akkor is így van, ha a szabályok aszimmetrikusak, átmeneti előnyöket nyújtanak a fejletlenebb partnernek.) Másfelől, a túlhajtott liberalizmus és az államháztartási reform piacosító megoldásai kiélezett társadalmi differenciálódáshoz vezetnek. Az első állítás melletti bizonyítékként azzal érvelnek, hogy a Magyarországhoz hasonló helyzetben lévő kelet-európai országok közül (ezek gyakorlatilag a „visegrádiak”) éppen Magyarországon a leggyengébbek a növekedési teljesítmények. A tények azonban ezt az állítást aligha igazolják. Az 1989. évi szinteket 100-nak véve, a GDP 1995-re Magyarországon 86 százalék, Csehországban 85 százalék, Szlovákiában 84 százalék, Szlovéniában 91 százalék, Lengyelországban 99 százalék (EBRD [1997]). (Lengyelországban viszont néhány évvel korábban zajlott le a felsorolásban szereplő többi országnál sokkal drámaibb visszaesés, többszöri adósságátütemezéssel, hiperinflációval és általában anarchikus állapotokkal.) A többi országétól Magyarország növekedési teljesítménye érdemben nem különbözik, jóllehet Magyarország súlyos eladósodottsággal fogott hozzá gazdasága piacgazdasággá alakításához, ami ebben az időszakban kézzelfoghatóan korlátozta a növekedési teljesítményeket. Az eredeti állításból mindössze annyi igazolható, hogy 1995–1996-ban Magyarországon – ellentétben a többi reformorientált kelet-európai országgal – igen szerény volt a növekedés (1,5 százalék, illetve 1,3 százalék), ami a stabilizációs intézkedések *mértékét* ismerve, egyáltalán nem meglepő. Egy igen rövid időszak (mindössze 2 év) növekedési adatainak túldimenzionálásáról van tehát szó, ami különösen a közelmúlt tapasztalatainak ismeretében (gondolok itt a cseh gazdaság még le nem zárult visszaesésére és pénzügyi egyensúlyhiányára) időszerűtlen.

Magyarországot nem annyira az ultraliberalizmus különbözteti meg Csehországtól – ahogyan sokan vélekednek –, hanem az, hogy a magyar privatizáció *valóságos* volt, abban az értelemben, hogy nálunk nemcsak a közvetlen, de a végső tulajdonosok tekintetében is radikálisan lecsökkent az állam szerepe. Hasonlóképpen a csődtörvény is azonnal hatni kezdett a gyakorlatban (amit a csőd hullám is bizonyított). Más piacgazdasági intézményeket (például a pénzügyi közvetítőrendszer szabályozását) is össze lehetne vetni – hasonló eredménnyel. *A lényeg az, hogy Magyarországon a piacgazdaság intézményi keretei nemcsak létrejöttek, de (kevés kivétellel) funkcionálisan működnek, beleértve ezek kétségtelen romboló hatásait is.* Nehéz eldönteni, hogy hosszabb távon mi előnyösebb: a kereskedelem gyors liberalizálása, számolva az importverseny kellemetlen hatásaival is, a pénzügyi fegyelmet kikényszerítő játékszabályok (csőd, pénzügyi törvény) gyors és könyörtelen bevezetése *vagy* a nemzeti piac védeltségének óvatos, lavírozó, kevesebb rombolással, de a kínálati alkalmazkodás lassúbb kiépülésével és elnyújtottabb átmeneti periódussal járó leépítése a „*soft landing*” jegyében¹⁹. A statisztikai tények e tekintetben nem igazolnak és nem is cáfolnak semmit. A józan logika viszont amellet

¹⁹ Bár a „mi történt volna, ha...?” kérdéssel feltevés nem túlságosan hasznos, okunk van feltételezni, hogy protekcionista gazdaságpolitika és kevésbé a nyugati normákhoz igazodó intézményrendszer esetén lényegesen kevesebb működő tőke áramlott volna az országba. Ezt a feltételezést a nemzetközi összehasonlítások kivételes egyértelműséggel támasztják alá. Magyarországra, összehasonlítva a régió egyéb országaival, a privatizációs bevételeket nem számítva is kirívóan legmagasabb arányban áramlott be külföldi működő tőke. Magyarország vonzotta a kelet-európai régióba (szovjet utódállamok nélkül) áramlott működőtőke közel 40 százalékát.

Valószínű az is, hogy a korábbi berendezkedés átörökölt jellemzői, amelyekkel a gazdaságszociológusok ma sokat foglalkoznak – bürokratikus alkuk, a kijárási jelentős szerepe, személyi összefonódások, hálózatok kialakulása stb. –, még erősebbek lennének, ha az átmenet időszakát tudatosan elnyújtó, homályosan körülírt protekcionista gazdaságpolitikai vonalvezetés érvényesülne.

szól, hogy ha csak a rövid távú társadalmi konfliktusok kiéleződésének veszélye ezt kifejezetten nem zárja ki, ésszerűbb minél rövidebb idő alatt végrehajtani a piacgazdasági intézmények kiépítését, mert ez biztosítja a piacgazdaság logikájának megfelelő viselkedési szabályok kifejlődését, egyebek között a többek által joggal hiányolt kínálati alkalmazkodás gyorsulását, másfelől ez rövidíti le azt a nehéz időszakot, amelyet leginkább a perspektívatlanság és a kiábrándultság jellemeznek.

Ami a történelmi tapasztalatokat illeti, azok egyáltalán nem kedvezők a protekcionista (vagy óvatosabban: nem liberalizálódó) gazdaságokban. *Balassa Béla* elemzéseiben megkülönbözteti a befelé forduló (*inward oriented*) és a kifelé forduló (*outward' oriented*) gazdaságokat. (Vö. *Balassa* [1990]), különösen a Növekedési stratégiák a félig iparosodott országokban és a Fejlődő országok alkalmazkodási tapasztalatai 1973 után című tanulmányok.) *Balassa* országcsoportokat összehasonlító elemzése szerint a befelé forduló gazdaságpolitika hosszú távon mind Latin-Amerikában, mind Kelet-Európában megbosszulta magát. Az eredetileg átmenetinek gondolt iparvédelem tartóssá vált, a növekedési teljesítmények romlottak, minthogy az érintett országok nemzetközi versenyképessége is gyengült, s végül az áhított célt, az importhelyettesítést (és az importigényesség csökkenését) sem sikerült elérni.

Tisztában vagyok azzal, hogy erőltetettnek tűnhet a párhuzam a hatvanas-hetvenes évek latin-amerikai és kelet-európai importhelyettesítő gazdaságpolitikai és a ma forgalomban lévő liberalizálást fékező, a hazai termelés nem vám jellegű eszközökkel való védelmét szorgalmazó javaslatok között. Mégis, a globalizáció és az európai integráció elmélyülésének korszakában nem hiszem, hogy ez lehet a gazdaságpolitika egyik alaptörekvése.

Ötödször: az ellenvetések egy csoportja a társadalmi szempontokat érinti. Ez persze még liberalizációnál is kevésbé függ össze a kiigazítási programmal. Ahogyan nem tesztelhető a gyors vagy lassú liberalizáció előnyösebb volta, ugyanúgy nemigen lehet minősíteni a követett gazdaságpolitikát az általa keltett társadalmi konfliktusok intenzitása, súlyossága szempontjából sem. *Nem igazolható, hogy Magyarországon szélsőségesebb társadalmi differenciálódás valósult volna meg, mint a többi fejlettebb kelet-európai országokban.* A kisszámú, általam ismert nemzetközi összehasonlítás közül a világbanki szerint 1987 és 1993 között éppen Magyarországon növekedtek a legkisebb mértékben a jövedelmi egyenlőtlenségek, és 1993. évi szintjük is a legalacsonyabb (*World Bank* [1996]). Ez persze nem perdöntő, a társadalmi egyenlőtlenségeket sokféle tényező kvalifikálja. A Világbank összehasonlító elemzéséből adódó következtetések vitatottak is.²⁰ Nem bizonyítható azonban, hogy Magyarországon a, gyors liberalizálás és a radikális miatt durvább társadalmi differenciálódás következett volna be a környező, hasonló helyzetben lévő országokénál, mint ahogyan az sem, hogy ez a gazdaságpolitika *hosszabb távon* károsan befolyásolná a növekedési teljesítményeket.²¹

Nem akarom persze azt állítani, hogy a bérek mellett szociális területeket is érintő megszorítások nem keltenek társadalmi feszültséget. Kétségtelen, hogy számos dimenzióban súlyos egyenlőtlenségek alakultak ki, éppen a transzformációs visszaesés periódusában (lásd például Magyarország keleti és nyugati részei közötti különbségeket, a tartós

²⁰ Lásd: *Andorka-Ferge-Tóth* [1997]. Ez a tanulmány áttekinti az egyenlőtlenségekkel, illetve szegénységgel kapcsolatos nemzetközi összehasonlításokat, amelyek szerint egyáltalán nem egyértelmű a Világbank-jelentés Magyarországra vonatkozó megállapítása, de az sem következik belőlük, hogy Magyarországon kirívóan nagyobb lenne a társadalmi különbségek növekedése, mint a többi kelet-európai országban.

²¹ Az persze evidens, hogy a belföldi kereslet szűkítése *átmenetileg* fékezi a növekedést. Ennél lényegesebbnek tartom azonban azt, hogy „a program *nem* követte azt a dogmatikus ajánlást, amely az egyensúly helyreállítását egyszerűen kontrakcióval, az aggregát kereslet válogatás nélküli szűkítésével végezte volna el, ami együtt járt volna a termelés súlyos visszaesésével. Ehelyett olyan kiigazításra törekedett, amely még ha átmenetileg lassítja is a növekedést, de a lassulást minimálisra próbálja csökkenteni, s el akarja kerülni a termelés abszolút visszaesését.” (*Kornai* [1996] 595. o.) Valóban, a vállalkozások önffinanszírozó-képességének erősítése és a program számos egyéb eleme is visszaigazolja ezt a szándékot.

munkanélküliség által leginkább sújtott társadalmi csoportokat, az alsó középrétegek lecsúszását stb.), majd *ezek az egyenlőtlenségek tartósultak*. A társadalmi differenciálódást két tényező tette drámaivá: egyfelől az, hogy egy általános gazdasági válság talaján ment végbe, másfelől az, hogy nem bővültek, sőt talán még csekélyebbé váltak az egyéni kitörési lehetőségek, miközben valószínűleg túldimenzionáltan megfogalmazódik az „elit-átmentés”, vagyis a társadalmi hierarchia felső szintjének reprodukálása.

A társadalmi változásokat összegző, számomra legmértékadóbbnak tűnő írás szerint: „Az egyenlőtlenségi rendszer alakulásában tehát a következő főbb tendenciák rajzolódnak ki: *a)* az egyenlőtlenségek jelentős mértékben nőttek; *b)* az egyenlőtlenségek belső szerkezetében a szocialista redistribúció hatásával szemben a piacgazdaságokra jellemző tendenciák bontakoztak ki; *c)* az egyenlőtlenségek növekedése a válság és a restriktív gazdaságpolitika együttes következtében az életszínvonal csökkenésével kapcsolódott össze; *d)* a piacgazdaságra való áttérés szükségszerűen felszabadította a felülről egyenlősítő rendszert, aminek következtében a felső csoportok és az átlag közötti távolság jelentősen nőtt; *e)* a szociálpolitikai rendszer megakadályozta, hogy a legszegényebb csoportok az amúgy is csökkenő átlagtól még jobban leszakadjanak; *f)* és mindezek következtében a középső 40-50 százalék, tehát az átlagpolgár helyzetének romlása volt a legnagyobb mértékű.” (*Kolosi-Sági* [1997].)

Ez az írás reális képet ad az egyenlőtlenségek nemzetközi összehasonlításon alapuló megítéléséről is: „... a rendszerváltás utáni időszakban a magyar egyenlőtlenségi mutatók magasabbakká váltak, mint a nyugati jóléti társadalmaké (Svédország, Luxemburg, Németország), s elérték a francia-olasz szintet. Ugyanakkor még 5 évvel a politikai átalakulás után is lényegesen egalitáriusabbnak tekinthető Magyarország, nemcsak, mint az amerikai, illetve általában angol-szász társadalmak, hanem az egyenlőtlenségek mértéke lényegesen kisebb, mint a gazdasági fejlettségben hozzánk leginkább hasonló európai periféria (Írország, Spanyolország, Portugália, Görögország és Törökország) országaiban.” Semmi meglepő nem történt tehát.

A társadalmi egyenlőtlenségek és vele együtt a feszültségek növekedése tehát tagadhatatlan. Azt azonban meg merem kockáztatni, hogy ezek nem hozhatók összefüggésbe a „sajátos” magyar gazdaságpolitikával. Azt is állítom, hogy az államháztartási reformnak nevezett intézkedéssorozatra előbb-utóbb akkor is szükség lett volna, ha a gazdaság nem lett volna ennyire feszült egyensúlyi helyzetben. Ebben az írásban nem kívánok belebonnyolódni az államháztartási reformról folyó vitába, mert úgy gondolom, hogy ez más kérdés, mint a kiigazítási program hatékonyságának megítélése, noha a programnak valóban szerves része az állam által nyújtott szolgáltatások és transzferek döntési-finanszírozási rendszereinek átalakítása. Az államháztartási reform érdemi tárgyalása nélkül is ki lehet mondani, a nyugdíjreform, a rászorultsági elv kiterjesztése, az egészségbiztosítás most elkezdődött reformja (beleértve a háziorvosi rendszert, de a gyógyszerek és -támogatások rendszerének átalakítását is), vagy a nemrég elfogadott közbeszerzési törvény nem tekinthető pusztán takarékosági intézkedéseknek. A konkrét (vagy tervezett) változásokról persze lehet vitatkozni, de céljuk egyértelműen egy gazdasági és szociális értelemben egyaránt hatékonyabb jóléti és közigazgatási rendszer kialakítása. Lehet természetesen vitatni a rászorultsági elv kiterjesztését is, de aligha állítható, hogy ez az alapállás szociális érzékletlenségről tanúskodna.²²

²² Végképp nem érzem reálisnak Matolcsy György családi támogatásokkal kapcsolatos alábbi kritikáját „... a gyerekszám képzettségi (és ezért anyagi) helyzettel fordított arányú alakulása miatt az alacsony jövedelmű és fogyasztású rétegek termelőnek bővítetten újra.” (*Matolcsy* [1997] 783. o.) El tudom fogadni – bár nem értek vele egyet – , hogy a családi támogatás nem szociális juttatás, hanem állampolgári jogon nyújtandó transzfer. Semmi sem bizonyítja azt, hogy a családi támogatások ilyen kezelése az „értékesebb” rétegek magasabb szintű reprodukciójához vezet, eltekintve most attól, hogy e gondolatmenet riasztó társadalomfelfogásról tanúskodik, de attól a tényről is, hogy mindössze az érintett családok 8 százalékától vonta meg ez a változás a családi pótlékot. A magasabb jövedelmű társadalmi csoportok reprodukcióját, úgy vélem, a családi támogatások mértékénél összehasonlíthatatlanul lényegesebb összefüggések befolyásolják.

Hatodszor: van még egy további ellenvetés (amely szintén nem függ szorosan össze a kiigazítási politikával, bár időben egybeesik azzal): „A rendszerváltás utáni években az átmenet általános terhei (adókonszolidáció, örökölt külső devizaadósság) elsősorban költségvetési körben jelentkeznek. Ezeket azonban nem lehet a folyó költségvetési hiányhoz hasonlóan, a piacgazdaság jól bevált, megszokott eszközeivel kezelni és finanszírozni, mert ezzel a terhek nem enyhülnek, csak hólabdaszerűen görgetődnek előre. Az átmenetből adódó rendkívüli kiadásokat speciális megoldásokkal és finanszírozási eszközökkel kellett volna kezelni, nem pedig a kamatozó államadósságot növelő kötvénykibocsátásokkal.” (Mellár [1997] 478. o.) Az állítás lényege, ha jól értem az, hogy *éppen a választott pénzügyi technikák* (bank- és adókonszolidációs hosszú lejáratú kötvények kibocsátása, az ún. 0-kamatozású államadósság finanszírozásának, általában a költségvetés és a jegybank közötti pénzügyi kapcsolatoknak a radikális átalakítása) generálják és reprodukálják a *pénzügyi egyensúly hiányát*. Ezek a változások az ország (de nem az állam) külső terhein nem változtatnak ugyan, de a belső jövedelemtulajdonosok között (állam, vállalkozások, háztartások) olyan állandósult és nagymértékű jövedelem-újraelosztást generálnak, amely feltornázza a reálkamatszintet, állandósult inflációs nyomást idéz elő, ezzel mintegy akadályozva magának a stabilizációs politikának (tehát annak, amit a Bokros-program akart) a sikeres megvalósítását. Így – folytatódik az érvelés – kiszabadul a szellem a palackból, a korábban csak „könyvelési tételek” egyszerűen valóságos pénzügyi teherré válnak.

Addig kétségtelenül igaza van a szerzőnek, hogy a transzformáció sajátos költségei, mindenekelőtt a nemzeti vagyon drámai leértékelődéséből, a keleti piacok összeomlásából, valamint az ország öröklött eladósodásából fakadó terhek a költségvetésben koncentrálnak. Ez egyszerűen azért van így, mert a kilencvenes éveket megelőzően gyakorlatilag monetárisan finanszírozták az államháztartás hiányát, továbbá a jegybank széles körben végzett kvázifiskális tevékenységet (mindenekelőtt refinanszírozás formájában) és kvázikereskedelmi banki tevékenységet (a külföldi finanszírozási források kizárólagos bevonójaként). A jegybank és a költségvetés közötti elszámolások rendszerének átalakítása azonban – a késleltetési hatást most kiszűrve – nem növeli érdemlegesen az állam terheit, mert a nagyobb kamatfizetéssel szemben jobb jegybanki nyereségpozíció áll, ami gyakorlatilag teljes egészében a költségvetés bevétele. (Pontosabban: annyival növekednek az állam terhei, amennyi a sterilizálás jegybankot terhelő többletköltsége.)²³

Nem tudok egyetérteni azzal, hogy a 0-kamatozású adósság, vagy a kereskedelmi bankok prudens gazdálkodásához szükséges tartalékok képzése, illetve a már bekövetke-

²³ Nem így vélekedik Oblath Gábor: „Így például nem volna szabad több államkötvényt kibocsátani bankkonszolidáció céljára, illetve államadósságra konvertálni olyan adósságot, amely nem az állam hitelfelvételéből keletkezett. Továbbá abba kellene hagyni az MNB-vel szembeni, úgynevezett leértékelési (avagy nullás) költségvetési adósság kötvényesítését. Jóllehet az utóbbi tranzakció ártalmatlannak (a költségvetési pozíció szempontjából semlegesnek) látszik, csak addig az, amíg a jegybank el nem adja ezeket a kötvényeket. Márpedig az MNB-nek – illetékesei nyilatkozatai szerint – e kötvényekre éppen azért van szüksége, hogy azokkal nyílt piaci műveleteket bonyolíthasson le, vagyis eladhassa őket. Ha pedig így jár el, akkor egy *könyvelési* adósságot valódi államadóssággá, azaz olyaná alakít át, amely automatikusan növeli a költségvetés már amúgy is rendkívül jelentős kamatfizetési terheit, és az államadósság további gyors növekedéséhez járul hozzá.” (Oblath [1995].)

Ezzel az érveléssel azonban nem tudok egyetérteni. A nyíltpiaci intervenció – amire Oblath Gábor utal – ugyanis szűkíti a pénzmennyiséget (helyesebben az *M2*-t igen, az *M3*-at viszont nem). A sterilizálás szükséges mértéke, ami tudvalegőleg csak pontatlanul határozható meg, nem a bankkonszolidáció tőkeköltségeinek elszámolási módjától függ, hanem attól, hogy a jegybank, dezinflációs célkitűzésével összhangban milyen mértékben kívánja szűkíteni a likviditást (például a konverzió ingadozása függvényében). Továbbá az állami tőkejuttatás (vagy az állam által nyújtott alárendelt kölcsön) valóságos és nem fiktív állami teher, mint ahogyan a bankok tőkevesztése – számos nagybanknak a *technical insolvency* állapotába jutása – szintén gazdasági realitás.

zett és felhalmozódott hitelezési veszteségek leírása (voltaképpen ezek állnak a több hullámban és változó módszerekkel végrehajtott pénzügyi konszolidációk háttérében) pusztán technikai, könyvelési tételek lennének. Ezek időeltolódással realizálódó valóságos tőkehiányok, illetve veszteségek. Például a jegybank portfóliójában lévő külső adósság leépítésekor ezek a nominális többletköltségek (tulajdonképpen nem is veszteségek) valóságossá váltak. A helyzet valójában éppen fordított. *A kilencvenes évek elején a költségvetés több tízmilliárd forint nagyságrendben jutott – valójában fiktív – bevételekhez a pénzügyi intézetek „nyereségéből” befizetett adók formájában. Ezek a nyereségek azért voltak kimutathatók, mert a bankok nem képezték várható veszteségeikre céltartalékokat, ezáltal papíron lényegesen javult az adott évi költségvetési pozíció. Úgy gondolom, hogy az MNB-vel szembeni reális elszámolási rendszerben és a nemzetközi normáknak megfelelő kereskedelmi banki tartalékképzés esetén az 1990 után amúgy is rohamosan növekvő államháztartási deficit,²⁴ még számottevően magasabb lett volna, s már 1992-ben valószínűleg jóval meghaladta volna a GDP 10 százalékát.*

A valóságos helyzetet és főként a helyzet tényleges romlását kozmetikázó elszámolási rendszerek – látszólag megnövelve a pénzügyi politika döntési szabadságát – 1992–1993-ban maguk is hozzájárultak az egyensúlyi korlátokkal nem megfelelően számoló gazdaságpolitikához. Másfelől ez az egyik magyarázata annak is, hogy az ikerdeficit szigorú együttmozgásként egyes (rövidebb) időszakokban nem mutatható ki.²⁵ A gazdaságpolitikai döntések nyomán keletkezett veszteségek időbeli késéssel, de akkor hatványozottan jelentkeznek. Utólag, a tények ismeretében már elmondható, hogy nem a valóságos viszonyokat, mindenekelőtt kötelezettségeket megjelenítő, hanem az azokat eltakaró pénzügyi konstrukciók okoznak egyensúlyhiányt azáltal, hogy az államháztartás terheinek egy nem is jelentéktelen részét technikai tételként kezelve irracionális gazdaságpolitikai gyakorlat fenntartására csábítanak.²⁶ A problémamentes finanszírozásra irányuló javaslat, amely a konszolidáció és az adósságcsera közelmúltban kialakítottól eltérő megoldására vonatkozik – bármilyen formában fogalmazódjék meg –, végeredményben azt a gyakorlatot kívánja visszaállítani, amelyben az államadósság-növekedés tetemes részét monetáris eszközökkel finanszírozzák.

Mi történt valójában?

Az eddigiekben igyekeztem – remélem inkább több, mint kevesebb sikerrel – csoportba rendezve felvázolni azokat a főbb ellenérveket, amelyek *alapjaiban* vitatják az elmúlt években kialakult és azóta is formálódó gazdaságpolitikai irányvonalat. Arra a következtetésre jutottam, hogy egyedül a kiigazítás makroökonómiai hatása értékelhető tényse-

²⁴ 1990-ben még a privatizációs bevételek nélkül GFS rendszerben számított államháztartási egyenleg igaz jelentéktelen mértékben (a GDP 0,3 százaléka) szufficitet mutatott. 1991-ben már a deficit a GDP 2,9 százaléka, 1992-ben pedig 6,8 százalékára ugrott fel. (Forrás: PM.)

²⁵ Az államháztartási és fizetési mérleg együttmozgása egyébként sem feltétlen szabályszerűség. Az „egyenletrendszerben” szerepelnek további fontos tényezők is, mint a nettó pénzügyi megtakarítások, a vállalkozói szektor beruházásai, a készletfelhalmozás ingadozásai. Ebben az időszakban valamennyi faktor erősen ingadozott, tehát igazuk van azoknak, akik vitatják az ikerdeficit szigorú szabályszerűségét. 1995–1996-ban azonban az államháztartás egyensúlyának javulása együtt járt a fizetési mérleg ugrásszerű javulásával, míg az előző két esztendőben ennek éppen az ellenkezője történt. Az időbeli egybeesés egyben oksági kapcsolat is, még ha teljes egészükben nem is magyarázza meg a folyamatokat.

²⁶ Mellesleg az operacionális deficiten (vagy korrigált operacionális deficiten) alapuló megközelítéssel – amely abból indul ki, hogy csak az addicionális keresletet generáló deficitelemekkel kell számolni, a nominális vagyonszökkenést, illetve kötelezettségcsökkenést ellentételező deficithiánnyal nem – a már fennálló (akár állami, akár kereskedelmi banki) kötelezettségeket figyelembe vevő kalkuláció áll logikai összhangban.

rűen a kiigazítás óta eltelt közel három esztendőben lezajlott gazdasági folyamatok tükrében. Választ lehet-e adni a következőkhöz hasonló kérdésekre?

- Volt-e ikerdeficit vagy sem?
- Sikerült-e a gazdaságot egy másik (fenntartható) növekedési pályára állítani, azaz tartósan ígérkezik-e a most (1996–1997-ben) megkezdődött (egyensúlyörző) fellendülés?
- Teljesültek-e a program ígéretei?

A magyar kormány középtávú gazdasági stratégiája című dokumentum (1995. szeptember) a következőképpen határozza meg a program legfontosabb céljait: „A vázolt gazdaságpolitika következményrendszerének legfontosabb elemeként a külső egyensúly helyreállítása fogalmazható meg, ami számszerűsítve azt jelenti, hogy a folyó fizetési mérleg passzívumának már jövőre is jelentősen (0,8-1,0 milliárd dollárral) csökkennie kell, 1997–1998-ban pedig az már nem haladhatja meg a szokásos működőtöke-beáramlás mértékét (az évi kb. 1,5 milliárd dollárt). A tőkefelhalmozás előtérbe helyezéséhez szükséges, hogy az államháztartási deficit a GDP-hez képest jelentősen, már 1996-ban 4 százalék alá süllyedjen, majd alacsony szinten stabilizálódjon. Feltételezve, hogy a termelékenység és a vállalati jövedelmek dinamikája meghaladja a bérekét, s a gazdaságpolitika alapvető céljait szolgáló, összehangolt fiskális és monetáris politika érvényesül, az infláció a jelenlegi 28-30 százalékról 1998-ra 15 százalék alá süllyed... A beruházások várhatóan az egész időszakban erőteljesen, évi 7-10 százalékkal bővülnek, a beruházási ráta 20 százalékról 1998-ra 25 százalékra emelkedik... A lakossági fogyasztás újbóli emelkedése valószínűleg csak 1998-ban indul el... A gazdaság várható teljesítményei és hatékonyságának várható javulása mellett a foglalkoztatottak száma 1994–1997 között még valószínűleg (kb. 200 ezer fővel) csökken, s csak az időszak végének számottevő ütemű gazdasági növekedése lesz majd képes újra bővülő foglalkoztatáshoz vezetni.”

A programhoz mellékelt előrejelzés 1995-re 1 százalékos, 1996-ra 1,5 százalékos, 1997-ben 2,5 százalékos növekedéssel, a fogyasztói árindex tekintetében pedig 1996-ban 20 százalékos évi inflációs rátával számolt – ez az egyetlen pont, ahol a tények lényegesen kedvezőtlenebbek lettek a pénzügyi programnál. (A fizetési mérleg javulása viszont lényegesen gyorsabb volt annál, mint amit a program várt.)

Végül, *a program nem hagyott kétséget afelől, hogy megvalósítása súlyos társadalmi áldozatokat követel:* „Számol azzal, hogy ez a folyamat a társadalom számára egyfelől kezdetben még jelentős érdeksérelmekkel, növekvő egyenlőtlenségekkel, megszokott jövedelmek kiesésével, nem ritkán élethelyzetek romlásával jár.”

A gyors liberalizációnak tulajdonított káros (gazdasági és társadalmi) hatások viszont nem igazolhatók, sőt, a lezajlott folyamatok inkább cáfolni látszanak azokat a tételeket, amelyeket számosan már-már tényként jelentenek ki. Arra, hogy megindult-e a kínálati alkalmazkodás, az erőforrások átcsoportosulása, ma még nem lehet egyértelmű választ adni. (E tekintetben néhány biztató jel regisztrálható csak, és ez még nem perdöntő.) Az államháztartási reform körüli vita valóban lényeges kérdéseket érint, de semmi esetre sem a globális elutasítás igényével (hanem azzal a kérdésfeltevessel, hogyan lehet a döntési kompetenciákat és a finanszírozási módszereket úgy átrendezni, hogy a jelenlegi rendszerek pazarló volta enyhüljön, az erőforrások a valóban erre rászorultak javát szolgálják, növekedjenek az állampolgárok választási lehetőségei a szolgáltatások igénybevételkor, kapjon nagyobb súlyt az öngondoskodás, bontakozzon ki az alternatív szolgáltató intézmények egészséges versenye stb.). Végül a vitákban elhangzottak olyan ellenvetések is, amelyek inkább a vita hevében támadt indulatokat (máskor talán tévhitet) tükrözik, ezért nem tekinthetők komolyan veendő érveknek.

Ebbe a kategóriába sorolom azt a – szintén majdhogynem tényként megfogalmazódó – „felismerést”, hogy a magyar gazdaságpolitika valamiféle idejétmúlt szabadpiacos ideált követne. Ezt Szamuely László a következőképpen jellemzi: „A mai monetarista szemlélet voltaképpen a *laissez faire* kapitalizmusban látja az ideálját, azzal a különbséggel, hogy az aranypénzforgalom működési

mechanizmusa nem igényelt monetáris szabályozást sem a pénz értékállandóságának biztosítására.” (Szamuely [1995].) Úgy gondolom, hogy aki átlapozza a pénzügyi közvetítőrendszerrel kapcsolatos törvényeket (hitelintézeti, biztosítási és értékpapírtörvény), a csődtörvényt, a versenytörvényt, esetleg tanulmányozza a környezetvédelmi követelmények változását az utóbbi években, vagy egybeveti a jelenlegi – tehát már a megszorítások utáni – állami újraelosztás mértékét más, hasonló fejlettségű európai országok hasonló indikátoraival, nemigen állíthatja, hogy a kiépülő hazai szabályozórendszer a múlt századiakhoz közeli ideákat követ. Másfelől, a világ fejlettebb régióit jellemző globalizálódás és a nemzeti gazdaságpolitikák autonómiája csökkenésének és az európai közös valuta létrejöttének korszakában nem követhetjük a Liszt Frigyes-féle védővámrendszer idejétmúlt ideáját sem.

Az elmondottak miatt a továbbiakban csupán a kiigazítás előzményeire és makroökonómiai hatásaira szeretnék koncentrálni. Ennek legkézenfekvőbb módja az évtizedforduló óta eltelt időszak fontosabb kvantifikálható makrogazdasági jellemzőinek áttekintése (1–3. táblázat).

1. táblázat
Általános makroökonómiai mutatók
(százalékos változás az előző évhez képest)

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
GDP	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3
Belföldi. felhasználás	-3,1	-9,6	-3,6	9,9	2,2	-3,1	0,8
ebből:							
– lakossági fogyasztás	-3,6	-5,9	0,0	1,9	-0,2	-7,1	-3,1
– közösségi fogyasztás	2,6	-2,7	4,9	27,5	-12,7	-4,1	-5,4
Beruházások	-9,8	-12,3	-1,5	2,5	12,3	-5,3	6,3**
Készletváltozás (folyó áron, milliárd forint)		-11,9	-111,6	38,0	98,9	279,7	-
Export	-5,3	-13,9	2,1	-10,1	13,7	13,4	7,4
Import	-4,3	-6,1	0,2	20,2	8,8	-0,7	5,7
Működőtőke-beáramlás (millió dollár)*	900	1614	1641	2481	1320	4570	2640
Fogyasztói árindex	128,9	135,0	123,0	122,5	118,8	128,2	123,6
Reálkeresetek	-3,7	-7,0	-1,4	-3,9	7,2	-12,2	-5,0
Munkanélküliségi ráta (december)	1,4	7,4	12,3	12,1	10,4	10,4	10,5

Megjegyzés: Az adatok sajnos csak korlátozottan hasonlíthatók össze, részben tartalmi, részben módszertani változások következtében. (Például a vámszabaderületek regisztrálása vagy a tulajdonosi hitelek elkülönítése csak az áttekintett időszak folyamán kezdődött meg, változott a költségvetés és az MNB közötti elszámolások rendszere, de a statisztikai megfigyelési kör is.) Ez azonban az általános tendenciákat nem módosítja. A reál effektív árfolyam-alakulásra vonatkozó adatok forrása: *Pénzügykutató Rt.* [1997].

Az adatok forrásai: A táblázatban szereplő adatok általában a *PM* [1997], valamint az *MNB* [1997] kiadványokból származnak. Az 1996-ra vonatkozó adatok a *KSH Gazdaságelemzési és Informatikai Intézet* [1997] kiadványán, illetve különböző KSH-, PM- és MNB-információkon alapulnak. Az utóbb említett kiadvány ugyanis már a KSH aktuális 1996. évi adatait tartalmazza, ellentétben a korábban publikált dokumentumokkal. Néhány kiegészítő megjegyzés a táblázatokhoz:

*Csak cash tőkebeáramlás, tartalmazza a privatizációs bevételeket is. (Ez magyarázza az 1996. évi ugrásszerű növekedést.)

**Az 1996. évi beruházásokra vonatkozó információt a KSH a közelmúltban lényegesen módosította. Itt már a módosított adat szerepel. (A korábbi -3,5 százalék volt.)

2. táblázat

A külső pénzügyi egyensúly, a versenyképesség alakulása
(az adott évi GDP százalékában, folyó áron)

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Belföldi felhasználás	98,3	100,9	100,2	108,2	106,4	102,2	101,7
Külkereskedelmi mérleg egyenlege	0,9	0,6	-0,1	-8,6	-8,7	-5,5	-5,2
Fizetési mérleg egyenlege	0,4	0,8	0,9	-9,0	-9,4	-5,6	-3,8
Adósságszolgálat ^a	12,5	11,2	11,2	10,9	12,5	16,8	23,2
Bruttó kamatteher	5,0	4,9	4,4	4,1	4,7	5,3	5,2
Nettó kamatteher	4,3	4,0	3,3	2,9	3,1	3,6	2,7
Bruttó adósság ^b	64,3	67,8	57,6	63,7	68,4	71,5	62,4
Nettó adósság ^b	48,2	43,6	35,0	38,7	45,4	38,0	32,2
Nettó adósság az export százalékában	188,3	125,2	97,9	137,0	177,4	98,8	73,3
Importfedezet (hónap)	2,3	5,3	5,2	7,1	7,2	9,4	7,0
Reál effektív árfolyam I. ^c	97,0	89,3	83,0	100,2	107,4	119,7	105,1
Reál effektív árfolyam II. ^d	99,8	96,4	94,4	88,5	99,5	110,9	98,0
Háztartások nettó megtakarítása I. ^e	5,3	9,7	8,9	3,9	6,5	6,8	8,1
Nettó megtakarítási ráta II. ^f	-	15,2	10,4	4,7	8,9	10,9	11,4

^a Az adatok az előtörlesztéseket nem tartalmazzák.

^b Tulajdonosi hitelekkel együtt.

^c Feldolgozóipari fajlagos munkaköltségalapon, a 100 feletti index leértékelődést (versenyképesség-javulást), a 100 alatti pedig felértékelődést jelez.

^d A GDP deflátor alapján számított versenyképesség.

^e A GDP százalékában.

^f Az elkölthető jövedelmek százalékában.

3. táblázat

Az államháztartási pozíció
(az adott évi GDP százalékában)

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Államháztartás*							
GFS egyenlege	-2,7	0,3	-2,9	-6,8	-5,5	-8,4	-6,7
Államháztartás kamatkiadásai	3,0	3,8	5,9	4,5	6,8	9,7	9,2
Elsődleges egyenleg	3,3	-0,8	-2,9	-2,3	-2,7	1,6	4,3
Államháztartás elsődleges kiadásai	-	-	-	-	52,9	44,0	40,5
Költségvetés bruttó adóssága	66,3	74,1	78,3	88,7	86,0	85,1	74,0

*Privatizációs bevételek nélkül (forgalmi szemléletben).

A táblázatok szándékosan nem tartalmazzák az 1997. évi várható eredményeket, mert ezek e cikk írásakor még nem tények. De már most szinte biztosra vehető, hogy a gazdasági növekedés 1997-ben 4 százalék körüli lesz (ezt a független konjunktúrákutató intézetek is megerősítik), a beruházások dinamikája minimum 10 százalék, az export dinamikája pedig meghaladja a 20 százalékot, amire nemigen akadt példa az elmúlt két évtizedben (gyorsan nő az import is, de az export még gyorsabban). A fizetési mérleg hiánya – a korábbi kormányzati prognózistól eltérően – nem éri el az 1,5 milliárd dollárt, és ezt a hiányt biztonságosan finanszírozza a működőtőke-beáramlás. Az éves nettó külső kamatteher nagyjából 400 millió dollárral csökkent 1994-hez képest. Az adósságállománynak az éves áru- és szolgáltatás-exporthoz viszonyított aránya 1997 végére a nemzetközi mércével mérve is szalonképesnek mondható 50 százalék körüli szintre süllyedt (alig három évvel az 1994. évi kirívó 180 százalékos ráta után). Legalább negyedszázad óta először a külső eladósodottság nem jelent állandó fenyegetettséget és gazdaságpolitikai korlátot. Az inflációs ráta csak kismértékben haladja meg a 18 százalékot, és így a kilencvenes évtizedben a legalacsonyabb lesz. Míközben a lakossági fogyasztás 2,0-2,5 százalékkal, vagyis érzékelhetően bővül, *a gazdaság sok év óta először kiegyensúlyozottan növekszik*. A stabilizáció nyomán bekövetkezett átmeneti lassulást már a második évben növekedés váltotta fel, és minden esély megvan arra, hogy ez a növekedés tartós legyen.

A gazdaságpolitika túllépett a sok év óta tartó defenzív, pillanatnyi veszélyek elhárítására koncentráló szakaszán, jó eséllyel a stop-go ciklusok sorozatán is. Így előtérbe kerülhetnek a valóban stratégiai feladatok. Vitatkozni most legfeljebb azon érdemes, hogy valóban tartósak lesznek-e ezek a folyamatok, vagy melyek a feltételei annak, hogy valóban tartóssá váljanak.

A magyar gazdaságpolitikai gyakorlatnak sok év óta észlelhető negatív vonása, hogy kiélezett helyzetekben működik ugyan egy „túlélési reflex” (a politikusok ilyenkor azt mondják a szakembereknek: „itt szakkérdésről van szó, rajta fiúk, oldjátok meg”), a veszély elmúltával azonban újra előtérbe kerülnek a politikai szempontok, s ezek hatására az élénkítő, rövid távú növekedésre koncentráló (gazdaság)politika. Ez történt 1979-ben, amikor egy addig példátlan, éves kihatásban 16 százalékos fogyasztóiár-emelkedést előidéző korrekcióra került sor. Ez történt később – a nyolcvanas évek elején –, a fizetésképtelenné válás veszélyének elkerülése után, majd 1985-ben az MSZMP kongresszusán, de mint látni fogjuk, 1992-ben is. Ez a veszély most sem zárható ki. A bérek, nyugdíjak gyors emelkedése 1997-ben, valamint a költségvetési támogatások felfutása, számos, az év vége felé nyújtott újabb kedvezmény és garancia egyelőre még nem érte el azt a mértéket, hogy komolyabban veszélyeztesse akár az egyensúlyi „sarokszámokat”, akár az infláció leszorítására irányuló terveket. A növekedés és az exportpotenciál vártnál jóval erőteljesebb 1997. évi bővülése elviselhetővé teszi ezeket az elmozdulásokat, de látni kell, hogy további ilyen típusú intézkedések már veszélyeztethetnék a növekedési, inflációcsökkentési, versenyképességi és fizetésimérleg-egyensúlyi követelmények egyidejű kielégítését.

Visszatérve a múltbeli folyamatokhoz, a bemutatott adatsorokból és a jelzőszámok háttérben meghúzódó folyamatok értékeléséből fontos kérdésekre kaphatunk választ.

1. Az egyensúlyi feszültségek és azok kumulatív jellege már 1992 nyarán-őszén felismerhető volt, 1993 elejére pedig bizonyossággként lehetett előre látni a folyamatok irányát. A gazdaság nettó exportja – a dollárban mért export és import pozitív különbözete – eltűnt, majd gyorsuló deficitre váltott át. (Ezt a kereskedelmi mérlegre vonatkozó fajlagosok jól mutatják.) Eközben a reál effektív árfolyam folyamatos felértékelődést mutatott, jelezve,

²⁷ Akkortájt élt egy olyan feltételezés, hogy az export növekedését nem a belföldi értékesítés során elérhetőhez képest előnyös jövedelmi pozíció, hanem a kényszer, ti. a belföldi keresleti korlát keményedése váltja ki. A vállalkozások egy jelentős része ugyanis kénytelen vállalni nemcsak a rosszabb jövedelmi pozíciót, de akár a veszteséget is, ha csak így tudja működtetni termelési kapacitásait. Ez az érdekmotívum szerintem is hat, s ezért az export átmenetileg olyankor is növekedhet, amikor az ár- és költség-versenyképesség egyaránt romlik. Ez a hatás azonban viszonylag rövid idő alatt ki szokott fulladni. Ez történt 1993-1994-ben is.

hogy várható a fizetésimérleg-pozíció további romlása is.²⁷ Közben a belföldi felhasználás egyre inkább elszakadt a GDP-től, a túlfogyasztás 1993-ban már közelítette a folyó fizetési mérleg hiányát. A reálkamatok 1991–1992. évi csökkenése, a lakossági betéti reálkamatok átmeneti negatívvá válása (itt természetesen a fogyasztói árindexszel illik deflálni) nyomán 1993-ban aggasztóan csökkentek a lakossági megtakarítások. A keresletnövekedés kizárólagos forrása a belföldi felhasználás emelkedése volt, miközben a GDP csökkent. *A hazai kereslet gyors bővülése, nem pedig a külső recesszió vagy a költségvetési kamatterhek emelkedése okozta tehát az export és import közötti negatív olló kinyílását. Az 1993-as „negatív csúcsvében”²⁸ ludas az előző évek gazdaságpolitikája, melynek fő jellemzői voltak a közösségi fogyasztás rohamos növelése, az ugrásszerűen (nem a kamatterhek miatt) emelkedő államháztartási deficit, valamint az infláció elleni harc jegyében erőszakkal nyomott kamatpolitika. (Ne feledjük, az 1993-as költségvetésre vonatkozó döntések már 1992-ben a nettó exportpozíció gyorsuló romlásának ismeretében születtek.)*

1992–1993 krónikájához tartozik a vállalati csődhullám kialakulása, majd a nyugati normákhoz illeszkedő pénzügyi törvény bevezetése. A költségvetés 1993. évi eredeti előirányzata nem kevesebb, mint 63 milliárd forint pénzügyterektől származó adóbevétellel számolt. (Ez az akkori GDP 2 százaléka volt.) A vállalati csődhullám kialakulása, majd az ennek nyomán befagyott banki követelések lavinája, továbbá a kétes és bukott banki kinnlevőségek utáni masszív tartalékképzést előíró banktörvény ismeretében ez teljesen irreális volt. A nem reális és később persze nem is realizálódó „bevétel” számításba vételére azért volt szükség a költségvetésben, hogy az állami kiadások expanzív növelése (amit a kormányzat részben a majdani növekedés reményében, de leginkább a választások miatt forszírozott) ne tűnjön teljesen megalapozatlannak. A megelőző években viszont – prudens tartalékképzési szabályok hiányában – a bankrendszer olyan nyereségeket realizált és olyan adóbefizetéseket teljesített (szintén tetemes nagyságrendben), amelyek valójában nem létező jövedelmeket felhasználva kreáltak pótlólagos hazai keresletet. Okkal feltételezhető, hogy a prudenciális előírások hiányában a pénzügyteretek számos olyan döntést is hoztak, amelyekről más körülmények között tartózkodtak volna.

Az események 1992–1993-ban arra is rávilágítottak, hogy a fiskális szigor feloldása és a belföldi kereslet növelése nem vezet automatikusan a GDP növekedéséhez, vagy ha igen, akkor csak késleltetetten (1994-ben) és szerény mértékben. A szakadék szélére sodródás csalhatatlan jelei már 1992 őszén, 1993 tavaszán megmutakoztak, már akkor meg kellett volna előzni (preventív gazdaságpolitikával) az 1993–1994. évi fejleményeket. *Az időben végrehajtott korrekció összehasonlíthatatlanul olcsóbb, kevésbé fájdalmas lett volna, mint a szinte utolsó pillanatban tett 1995. márciusi beavatkozás.*²⁹ Mindez nem menti fel a Horn-kormányt

²⁸ „Ezért, de (a visszaesést kiváltó külső okok elmúlása miatt) továbbra is bízva abban, hogy a növekedés 1992-re megindul, a kormány kismértékben módosította meghirdetett célrendszerét... A gazdaságpolitika harmadik céljaként 1992-ben mindazonáltal megjelent a gazdasági növekedést akadályozó tényezők visszaszorítása. Ez a cél azonban főleg a növekvő államháztartási deficit kiküszöbölését célzó intézkedésektől (ezzel az aggregált kereslet további csökkentésétől) való tartózkodásban, azaz a fiskális szigor sajátos feloldásában jutott kifejezésre...” írja Balassa [1993].

²⁹ Nem egészen érthető számomra, miért mondja Matolcsy György (de csak a leértékelésre vonatkozóan) azt, hogy „Pontosan azt kellett volna csinálni 1994 közepén, amit 1995. március 12-én határozott el a kormány. Nem volt azonban elégséges a leértékelés mértéke; valójában egy teljes árfolyam-politikai fordulatra lett volna szükség. A forint ugyanis 1993 után (? – A. L.) folyamatosan felértékelődött, és a pénzvilág intézményei legalább 15 százalékos leértékelést tartottak szükségesnek. Az ennél lényegesen kisebb mértékű devalválás is csökkentette az új kormányzattal kapcsolatos bizalmat.” (Matolcsy [1997] 784. o.; kiemelés tőlem – A. L.) Nem értem, hogy *miért nem már 1992-ben vagy 1993-ban kellett volna korrigálni, miért csak 1994 nyarán.* Az az állítás pedig, hogy a forint 1993 után értékelődött fel, szöges ellentétben áll a tényekkel (lásd az 1. táblázat adatait). Az sem világos, hogy *egymagában* a leértékelés, a reálkeresetek csökkentése (egyben keresletszűkítés) nélkül mit segített volna versenyképességi problémáink megoldásában. (Ez esetben ugyanis kizárólag az árszintemelkedés lett volna az „eredmény”.)

annak felelőssége alól, hogy átmenetileg folytatva a korábbi pénzügyi vezetés baklövéseit, csak félévi habozás után vállalta a fordulat egyébként kétségtelen politikai kockázatát.

2. Egyértelmű választ lehet adni arra a kérdésre is, hogy volt-e kényszerhelyzet 1994-ben vagy sem. A kialakult helyzetet Matolcsy György a reálfelértékelődés mellett a vállalkozói szektor választások miatti biztonsági stratégiájával magyarázza, meg azzal, hogy „a kisgazdaságok kialakulatlansága nem tudta ellensúlyozni a termelészövetkezetek szét-esésének hatását” (790. o.),³⁰ végül a nálunk elterjedt jó szokás szerint külső – természeti – okokkal (szárazság stb.). Szárazság persze valóban volt, mint ahogy igaz az is, hogy az 1996 eleji kemény tél tetemes importnövekedéssel járt, és a gabonaexport időleges letiltása is csökkentette az export-árualapokat. Mégsem gondolhatja senki komolyan, hogy ezek az okok elegendően megmagyarázzák a bekövetkezett eseményeket. (Ilyen szempontból valahol az 1997. évi cseh és lengyel árvízjárokknál kezdődik az a nagyságrend, amelyet a kialakult trendektől való horribilis – ám csak átmeneti – eltérés magyarázatául hitelesnek szoktak minősíteni.) 1994-ben már kritikusra fordult a helyzet, és semmiféle jele nem volt egy *javulásra vezető* fordulatnak. Bekövetkezett viszont egy szerfelett *aggasztó* fordulat, az ti., hogy a pénzvilág intézményei és a nemzetközi pénzpiac megszűntek bennünket komolyan venni, s ez a kamatfelárakban, tehát a korábban felhalmozódott eladósodás továbbgörgetésének növekvő költségeiben is megmutatkozott. A lépéskényszer tehát fennállt.

Némi választási lehetőségünk persze volt. Kornai János az akkori helyzetet így ítélte meg:

„Nyilvánvaló az elmondottakból, a szocialista pártnak nem volt mandátuma a választóitól egy súlyos megszorításokkal járó stabilizációs programra. A szocialista politikusok jó része megpróbált a korábban megrögzött viselkedési rutin szerint kitérni a feladatok elől. Nem mert szembeszállni a választóival. A szocialista párton belüli tanácskozáson, a szakszervezetekkel folytatott tárgyalásokon nem egyszerűen megosztottság mutatkozott, hanem egy radikális stabilizációs program ellenfelei erősebbnek látszódtak, mint a hívei. Hónapokon át habozás, mellébeszélés és szinte teljes tehetetlenség jellemezte a kormányt a gazdaságpolitikai alapkérdésekben.

A kormányzat végül is úgy ítélte meg: nincs helye további halasztásának; el kell kezdeni fizetni a számlát azért a többletfogyasztásért, amelyet a korábbi nemzedékek élveztek. Felmerül a kérdés: miért csak 1995 márciusban? És miért éppen akkor? Miért nem próbálkozott tovább a mai vezetés a »keresztülevickelés« folytatásával?” (Kornai [1995–1996] I. rész, 1114. o.)

Magam is úgy gondolom, hogy egy-két évig (de nem tovább!) talán még lett volna lehetőségünk a „keresztülevickelés” folytatására, persze azon az áron, hogy az idő előrehaladtával egyre költségesebbé és drámaibbá válik az előbb-utóbb elkerülhetetlen „rapid” kiigazítás. Az időzítést egyfelől a kényszerhelyzet felismerése, másfelől a politikai ellenőröknek (nem a gyengesége, hanem) az időleges benuultsága határozta meg. Szó sincs azonban arról, hogy – mint Matolcsy György állítja – a válságot degradálni lehetett volna nehéz gazdasági helyzetté, majd fokozatosan (Matolcsy plasztikus kifejezésével „szimbolikus lépésekkel”) fel lehetett volna számolni a „hisztéria keltette” vészhelyzetet.³¹

³⁰ Ez az állítás – némi nyelvhelyességi problémáktól most elvonatkoztatva – persze igaz, de itt nem átmeneti vagy késleltetett immunreakcióról van szó. A kialakult törpebirtokok, a tagosítás törvényi szabályozásának megoldatlansága sok évre a versenyképességi minimumhatár alá szorították a magyar mezőgazdaság tetemes részét. (Ezzel a nehezen gyógyítható következménnyel bizony számolni kellett volna például a kárpótlás szabályainak kialakításakor. Sajnos ezúttal sem így történt.)

³¹ Képtelen vagyok fel nem hánytorgatni, hogy a szerzőnek, aki szerint a válságpszichózisban a kirobbanó erő, a „trigger” valójában a pénzügyminiszter farkaskiáltása volt – ha konzekvens akart volna lenni –, azt is ki kellett volna mondania, hogy ha felelős, magas beosztású pénzügyi szakemberek nyilvános megnyilatkozásaikban azt bizonygatják, hogy az ország állapota sokkal rosszabb, mint ahogyan azt a hazai szakemberek általában prezentálják, ezzel rengeteget ártnak, nem a kormányznak, hanem az országnak. (Nehezíthetik például az EU-csatlakozást, bizalmatlanságot kelthetnek hazánk iránt a nemzetközi tőkepiacon stb.)

3. Egy további kérdés, amelyre az előzőekben közölt adatok egyértelműen választ adnak, az *ikerdeficit* kérdésköre. A rendelkezésre álló adatok alapján – a közelmúltban elhunyt Jánossy Ferenc egyik írásának címét eltulajdonítva – el lehet mondani, hogy az ikerdeficit *nem fátum, de nem is agrém*. Logikailag nyilvánvaló, hogy rögzített³² árfolyam mellett a belföldi (*ex ante*) túlkereslet eleve fizetésimérleg-hiányban csapódik ki. Ezt egyébként a távolmúlt tapasztalatai egyértelműen igazolják is. A nyolcvanas években az volt a jellemző, hogy a költségvetés³³ hiányát monetárisan (és majdnem korlátlanul) finanszírozta a jegybank, s a gazdaságba áramló többletpénz túlnyomó többsége a költségvetésen keresztül került be a gazdaság vérkeringésébe, miközben az állam gazdasági kiadásokban betöltött újraelosztó szerepe (állami támogatások formájában) kirívóan magasabb volt a piacgazdaságokban megszokottnál. Ilyen helyzetben az ikerdeficit közvetlenül (tehát nem áttételesen, nem is időbeli késleltetéssel) érvényesült.³⁴ A nyolcvanas évek közepének jellemző prioritásrendszerét – pontosabban annak dilemmáit – a következők jellemezték: „A külföldi fizetési egyensúly helyreállításához, az adósságállomány csökkenéséhez megfelelő belföldi egyensúlyviszonyokat kell létrehozni, össze kell hangolni a belföldön maradó árualapot a belföldön felhasználható jövedelemmel. A kiviteli többletnek (és a hitelműveleteknek) együtt kell biztosítani az adósságcsökkenést és a kamatfizetések fedezetét. A külső pozíció javításának tükörképe az, hogy a belföldi kereslet (növekedése) mérséklődjön a létrehozott jövedelemhez (növekményéhez) képest. Ebben a költségvetés kiemelkedő részt kell hogy vállaljon. A kiadások drasztikus csökkentése a fogyasztói szférában nem lehetséges az életszínvonal-prioritás miatt. (A nyolcvanas évek közepéről van szó – A. L.) Erőteljesen csökkent, illetve a hitelszférára terelődött a felhalmozási kiadás, ami a fejlesztési vásárlóerő leblokkolásával együtt összhangban állt a gazdasági növekedést lelassító gazdaságpolitikával. A kiadásoktól való visszavonulás helyett kiterjedő költségvetési beavatkozást igényelt a kevésbé gazdaságos export erősítése... Az így kifolyó jövedelem azonban a teljesítményektől elszakadva növeli a vállalatok jövedelmét, keresletét is és ennek visszafogásához újabb centralizáció szükséges... *A külföldi hitelpozíció és a költségvetési pozíció összefüggéseit igazolja, hogy az elmúlt években a két pozíció tendenciaszerűen együttmozog... Ebben felűnő az 1986. évi előirányzatok eddigi összefüggéseket mellőző vonala.*” (Hetényi [1985].)³⁵

Az évtizedforduló után a helyzet annyiban változott, hogy a korábban áttételmentesen és így könnyen kimutatható hatásmechanizmusok [az ikerdeficit, a kiszorító hatás, az infláció vagy eladósodás közötti átváltás (*trade off*) stb.], a kilencvenes évektől időeltolódásokkal, a jövedelemelosztási folyamatokat és a pénzügyi közvetítést szabályozó előírások, törvények ismétlődő változásaival és a számbavételi módszerek (egyébként lépésről lépésre racionálisabbá váló) átalakulásával egyre bonyolultabban mutathatók ki.

A kilencvenes években tehát változatlanul kimutatható az ikerdeficit létezése, a pénzügypolitikának igazában arra van csak lehetősége, hogy manőverezzen a gyorsabb infláció, vagy a nagyobb eladósodás alternatívái között. Az államháztartási pozíció és a folyó fizetési mérleg közötti – többnyire némi késéssel megmutakozó – összefüggés azonban változatlanul fennáll. Ezt a táblázatokban közölt összehasonlító adatok is tanúsítják: az

³² Ezen persze nem megváltoztathatatlant kell érteni.

³³ Ebben az időszakban nem volt értelme az államháztartás és a költségvetés megkülönböztetésének, ugyanúgy, ahogy nem létezett önálló pénzügyi közvetítő szektor sem.

³⁴ Ezen csak a lakossági megtakarítások hirtelen változása módosíthatott volna, de ilyen változás nem történt.

³⁵ A dokumentum Havasi Ferenc, az MSZMP KB akkori gazdaságpolitikai titkára számára készült. A költségvetési pozíció és a kiviteli, illetve behozatali többlet változásának együttmozgása ebben az időszakban szinte kísérteties. A terminológia ugyan alaposan megváltozott időközben, a valóban kritikus kérdések felismerésére (lásd például az idézett dokumentumban a kiszorítási hatás körülírását) azonban már ekkor sor került.

államháztartás szerepének visszaszorítása és (nem vagy!) a deficit leépítése az ország külső egyensúlyának látványos javulását vonta maga után. (Szó sem lehet pusztán véletlen egybeesésről.) A kapcsolat a külső és belső egyensúlyi pozíciók között azonban már a kiigazítási programot megelőzően is megvolt, amit precízen bizonyít az ezzel a kérdéssel foglalkozó egyetlen szakszerű elemzés:

„A két egyenlegcsoport közötti kapcsolatot három időszakra lehet bontani: az elsőkben (1990 és 1992 között) a folyó fizetési mérleg kedvező egyenlege fokozatosan romló államháztartási egyenlegekkel párosult, a másodikban (1993–1994-ben) a folyó fizetési mérleg egyenlege erőteljesen romlott és fenntarthatatlan szintet ért el, és ez az államháztartási egyenlegek romlásával párosult, míg a harmadik szakaszban (1995–1996-ban) a folyó fizetési mérleg és államháztartási mutatók egymással szoros összhangban érzékelhetően javultak.” (*Pénzügykutató Rt.* [1997].)

4. Rátérve most a leginkább vitatott kérdésre: „*recesszióval vagy anélkül?*”, nem vonom kétségbe, hogy a belföldi kereslet szűkítése, különösen ha az nagymértékű, óhatatlanul visszaveti a gazdasági növekedést. Ezt Kornai is hangsúlyozza. Állítása pusztán annyi, hogy: 1. olyan (heterodox) gazdaságpolitikát kezdeményezett a kormány, amely a klasszikus konzervatív monetarista recepttől eltérően lényegesen kisebb növekedési áldozattal járt (jómagam hozzátésem, viszont magasabb inflációval, mivel a konzervatív megoldás az infláció leszorítását tekinti mindent megelőző célnak). 2. A tények azt bizonyítják, hogy az abszolút visszaesést sikerült is elkerülni.³⁶ És itt ért az igazi meglepetés. Matolcsy György szerint ugyanis „1995-ben nem növekedett a GDP 1,5 százalékkal (ahogyan a hivatalos statisztikában olvashatjuk), hanem legalább 1,5 százalékkal visszaesett.” (*Matolcsy* [1997] 795. o.) Állítása szerint a nem létező GDP-t a készletnövekedésben dugták el a statisztikusok. Eltekintve most attól, hogy ha ez így lenne, akkor a szerző statisztikai adatokon alapuló állításai sem állnak meg a lábukon, eléggé meghökkentőnek tartom ezt az ennyire határozott állítást, már csak azért is, mert a KSH és Matolcsy közötti eltérés *legalább* az éves GDP 3 százaléka, ami sokszorosan nagyobb a szokásos hibahatárnál, és eléri az OECD-országok éves átlagos teljesítménynövekedésének másfélszeresét. Úgy gondolom, hogy ez az állítás nemcsak bizonyítatlan, de lehetetlen is. A statisztikák ugyanis – akár KSH, akár pénzügyi (MNB- vagy PM-) elszámolások – nem növekedést, hanem abszolút szinteket mérnek, majd hasonlítanak össze. Ha 1995 vonatkozásában katasztrofálisan (értsd legalább egyévnnyi teljesítménynövekedéssel) eltérne a dokumentált és a valóságos érték, akkor ennek a későbbi években (1996-ban, majd 1997-ben) is meg kellene mutatkoznia egyre inkább megmagyarázhatatlan, mert egyre növekvő differenciákban.³⁷

³⁶ A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy átmeneti gazdasági visszaesés is volt. A belső szakértői anyagokban többen (köztük jómagam is) kimutatták, hogy 1995. második féléve és 1996. első féléve folyamán – azaz nem naptári év, hanem olyan éves időtartam, amikor a gyors kiigazítás *rövid távú* hatásai durván érvényesültek – valóban volt abszolút visszaesés is, míg 1996 második félévétől fokozatosan megindult a növekedést generáló erők felülkerekedése eleinte az export, később a beruházási kereslet, végül 1997. második félévétől a fogyasztói kereslet növekedése formájában. A gazdasági visszaesés mértéke a nyártól nyárig terjedő időszakban becslésem szerint a GDP egy százalékát érte el.

³⁷ A GDP-statisztikák a GDP szintjét párhuzamosan közelítik meg: termelési és felhasználási oldalról. A kettő között többnyire eltérés van, a számbavételi lehetőségek korlátai és főképp bizonytalanságai miatt. (Nehéz eldönteni, hogy mi beruházás, és mi forgóeszköz, a megfigyelés nem teljes körű, bizonytalan a beruházások, de még inkább bizonytalan a készletek árindexe, a fogyasztás egy része nem a regisztrált kiskereskedelmi forgalom csatornáin keresztül bonyolódik le stb. Erre különben Matolcsy György is utal cikkében.) Ismereteim szerint a két – termelési, illetve felhasználási – oldal eltérése esetén a GDP mérésére hivatott intézmény valahol a kétféle érték *között* köt ki, majd a két oldal közötti eltérést allokálja a felhasználási célok között. (Magam is azt hiszem, hogy e tekintetben a készlet tölti be a puffer szerepét.) Úgy gondolom azonban, hogy 3 százalékos eltérés a különböző mérési módszerek közt nemigen alakulhat ki, mi több, egy 3 százalékos hibához a kétfajta megközelítésnek (amelyek, ismétlem, a szintet és nem a növekedési ütemeket mérik) legalább 5 százalékos differenciája lenne szükséges.

Itt jegyzem meg, hogy Matolcsy számos további levezetésével, illetve érvével kapcsolatban is erős fenntartásaim vannak. Ilyenek például az alábbiak.

A „külföldi részvétellel működő szektor tetemes külkereskedelmi deficitje” nagyságrendileg meghatározó mértékben függ össze a Mol 1994. év utáni privatizációjával, ami az import számottevő hányadát (energia, üzemanyag) nyilvánvalóan átsorolta a hazai cégek importigényéből a vegyes vállalati import körébe, jóllehet ez a változás nem jelent importtöbbletet a korábbi trendhez képest, csupán az eddig hazai vállalatok által bonyolított import formai átsorolását jelenti a másik vállalatcsoportba. Kíváncsi lennék egy valóban összehasonlítható vállalati körre irányuló elemzésre.

A külkereskedelmi mérleg automatikus (ez alighanem elkerülhetetlent jelent) romlása – a kilencvenes évek elején – a szerző szerint évi 200 millió dollárra tehető. Ettől a trendtől az 1995. évi kiigazítás – a szerző szerint – csak átmenetileg volt képes eltéríteni a magyar gazdaságot. Számomra úgy tűnik, hogy 2-3 éves számszaki egyezőséget kár trendnek nevezni, már csak azért is, mert sem 1996, sem 1997 nem tér vissza – megint csak ellentétben Matolcsy állításával³⁸ – ahhoz a (2-3 éves) „trendhez”, amelyet 1995-ben megtört a kormányzati beavatkozás. Ennél is fontosabb, hogy rohamosan növekvő export mellett jelentéktelennek minősülhet az a dollárban mért hiány vagy hiánynövekedés, amely visszaeső exportteljesítmények idején – például a kilencvenes évek elején – katasztrofálisnak számított. Realisabb lett volna tehát relatív, a GDP-hez, de még inkább az exporthoz viszonyított indikátorokat alkalmazni, amivel magam is próbálkoztam.

Nem sikerült megértenem, mit tekint „puha piacnak” Matolcsy György (amennyire követni tudom, korábban – értsd az elszeparálódás időszakában – a magyar piac „kemény volt, mert nagy erőfeszítést igényelt a külföldinek bejutni a piacra, persze nem a versenyfeltételek szigorúsága miatt, hanem azért, mert az engedélyezési rendszerek a hatóságoknak diszkrecionális jogokat biztosítottak). Most azonban a hatósági korlátozások gyakorlatilag megszűntek, ennél fogva *csak* a versenyképesség vagy az (eddig is létező) összefonódások, közös érdekek játszanak szerepet az import alakulásában. Ettől a hazai piac Matolcsy György felfogása szerint a külföld számára felpuhult. Így a „puha” jelző nem jelent mást, mint „liberalizált” piacot.

Végül, nem értem, miért állítja a szerző, összefoglaló megállapításként, hogy „az 1993–1994. évi gazdasági növekedés piaci kontroll alatt állt, és ezért is egészséges normális növekedésnek minősül.” (Matolcsy [1997] 797. o.)

Arra a kérdésre, hogy milyen eredményeket hozott a kiigazítási program, ma már, főleg az 1997. évi folyamatok ismeretében, könnyű válaszolni. Attól eltekintve, hogy az 1995-ben kidolgozott pénzügyi prognózisok valamivel hamarabb bekövetkező fellendüléssel számoltak (talán éppen a könnyebb elfogadtathatóság érdekében), mint ami bekövetkezett, az inflációs ráta csökkenése pedig lassúbbnak bizonyult a tervezők várakozásainál (vagy azt hiszem inkább a vágyainál), a kiigazítási program végül is azt hozta, amit ígért, sőt, néhány vonatkozásban látványosabb eredményeket, gyorsabb fordulatot eredményezett, mint amivel a program kidolgozói – beleértve jómagamat is – számoltak.

A múltbeli tapasztalatok alapján kivételes állapotnak tekinthető, hogy a konjunktúrakutató intézetek és a kormányzat, illetve a jegybank prognózisai közt most nincs érdemi eltérés, s a konjunktúratesztek tanúsága szerint hasonlóképpen vélekednek a vállalkozók is. Eszem ágában sincs azonban azt állítani, hogy a most megindult folyamatok tartósságára garancia van. A gazdaságpolitika, ha egyszer kiszabadul a kényszerhelyzetből, saj-

³⁸ Egyszerűen nem felel meg a valóságnak, hogy az export „1996-ban tovább nő, de megtörik a lendülete” (sőt, mint említettem, 1997-ben eddig nem ismert csúcsot ér el az export dinamikája), mint ahogyan az sem, hogy 1996-ban 0,5 százalékos visszaesés valósult volna meg Magyarországon. (Érdekes, hogy az FKGP szakértői állították még azt, hogy Magyarországon drámai gazdasági visszaesés megy végbe – nem jövő időben, hanem tényként –, de ezt azután gyorsan el is felejtették.)

nos szokott elkövetni súlyos hibákat, nem zárható tehát ki, hogy ismét bekövetkezik egy – Matolcsy György értéktétele szerint „egészséges” – 1992-re emlékeztető prekatasztrofális év. Ma tehát (persze egyebek között) arról kellene gondolkodni, hogyan kerülhető el ez a valóban létező (de 1998-ban még szerencsére nem fenyegető) veszély, és hogyan lehet kikényszeríteni az állam, a jóléti szektor mainál minőségileg hatékonyabb gazdálkodását (anélkül, hogy ez társadalmi megrázkódtatások sorozatát idézze elő), egyben hogyan kerüljük el a kísértést arra, hogy látszatváltozásokkal ugyan, de megőrizzük azt a tehetetlen és pazarló rendszert, amelyet mindnyájan szidunk, de azért már jól megszoktunk.

*

Eredetileg rövid és nagyon konkrét hozzászólást szándékoztam írni Matolcsy György tanulmányához. Később azonban, mint látszik, megváltoztattam elképzelésemet. Ennek az az oka, hogy úgy találtam, egyre több, a konkrét tényekkel nem számoló, a gazdaság-stabilizációs programmal ideologikus alapon vitatkozó írásmű születik. Ezek mindenre kiterjedő cáfolata – utólag be kell hogy lássam – meghaladta erőmet. (Például foglalkoznom kellett volna a nemzetközi tapasztalatok értékelésével is.) Mindenesetre konstata-lom: kialakulóban van egy új szellemi irányzat, amelynek legtalálóbba elnevezése – szerintem – *napi politikai gazdaságtan* lehetne.

Az e körből általam idézett és vitatott írások feltehetően még csak az első szárnypró-bálgatások. Lesz ez még rosszabb is?

Hivatkozások

- A MAGYAR... [1995]: A magyar kormány középtávú gazdasági stratégiája. szeptember.
- ANDORKA RUDOLF–FERGE ZSUZSA–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1997]: Valóban Magyarországon a legki-sebbek az egyenlőtlenségek? Közgazdasági Szemle, 2. sz.
- BALASSA ÁKOS [1993]: Makrogazdasági folyamatok 1986–1992 között. Kézirat, június.
- BALASSA ÁKOS [1997]: Gondolatok a gazdasági növekedés néhány problémájáról. Közgazdasági Szemle, 9. sz.
- BALASSA BÉLA [1990]: Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- BENEDEK TAMÁS [1997a]: Külföldi érdekeltségű cégek magyarországi működésének környezeti problémái. Kézirat.
- BENEDEK TAMÁS [1997b]: A külföldi érdekeltségű vállalatok tevékenységének alakulása Magyaror-szágon, 1994–1996. Kézirat, szeptember.
- EBRD [1997] Transition report, 1996.
- HETÉNYI ISTVÁN [1985]: Gazdaságpolitika – költségvetés-egyensúly. (A költségvetés szerepének és egyensúlyi helyzetének gazdaságpolitikai megítélése). Kézirat, szeptember 4.
- KOLOSI TAMÁS–SÁGI MATILD [1997]: A strukturális átalakulás Magyarországon a rendszerváltást követően. Társadalmi Szemle, 8–9. sz.
- KORNAI JÁNOS [1992]: A posztoszocialista átmenet és az állam. Közgazdasági Szemle, 5. sz.
- KORNAI JÁNOS [1995–1996]: A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben, I. és II. rész. Közgazdasági Szemle, 12. és 1. sz.
- KORNAI JÁNOS [1996]: Kiigazítás recesszió nélkül. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- KÖVES ANDRÁS–SZAMUELY LÁSZLÓ [1997]: Élbolyban haladunk? Kritika, 6. sz.
- KÖVES ANDRÁS [1995a]: Egy alternatív gazdaságpolitika szükségessége és lehetősége. Külgazda-ság, 6. sz.
- KÖVES ANDRÁS [1995b]:Gazdaságpolitikai dilemmák és lehetőségek a Bokros-csomag után. Kül-gazdaság, 11. sz.

- KÖVES ANDRÁS [1997]: Lehetséges-e alternatív gazdaság-politikai stratégia? Megjelent: Lóránt [1997].
- LÓRÁNT KÁROLY (szerk.) [1997]: *Gazdaságpolitika más megközelítésben*. Aula, Budapest.
- KSH GAZDASÁGELEMZÉSI ÉS INFORMATIKAI INTÉZET [1997]: Az 1997. évi gazdasági folyamatokról, 9. sz.
- MATOLCSY GYÖRGY [1996]: Gazdasági és társadalmi sokkterápiák 1990 és 1995 között Magyarországon. Társadalmi Szemle, 5. sz.
- MATOLCSY GYÖRGY [1997a]: Kiigazítás recesszióval. Közgazdasági Szemle, 9. sz.
- MATOLCSY GYÖRGY [1997b]: Az élő igazság. Magyar Hírlap, október 25.
- MELLÁR TAMÁS [1995]: A költségvetési kiadások hatása a kínálatra. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- MELLÁR TAMÁS [1996]: Egyensúly és/vagy növekedés. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- MELLÁR TAMÁS [1997]: Egyensúly és/vagy növekedés. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- MELLÁR TAMÁS [1998]: Restrikció átalakulás nélkül. Európai Fórum, megjelenés alatt.
- MNB [1997]: Éves jelentés, 1996. június.
- OBLATH GÁBOR [1995]: A költségvetési deficit makrogazdasági hatásai Magyarországon. Külgazdaság, 7–8. sz.
- PÉNZÜGYKUTATÓ RT. [1997]: Árfolyam-politikai alternatívák.
- PÉNZÜGYKUTATÓ RT. [1997]: Kettős deficit a magyar gazdaságban. Kézirat, 1997. június.
- PM [1997]: A gazdasági átalakulás számokban. 1989–1997. május.
- PRIVATIZÁCIÓS KUTATÓINTÉZET [1997]: Jelentés az 1997. évi gazdasági folyamatokról. Szerkesztette: *Matolcsy György*, július.
- SZAMUELY LÁSZLÓ [1995]: Az átalakítási stratégiák gazdaságfilozófiai háttere. Magyar Hírlap, szeptember 15.
- VINCZE JÁNOS [1997]: A stabilizáció hatása az árak és a termelés közötti összefüggésre. Közgazdasági Szemle, 4. sz.
- WORLD BANK [1996]: From Plan to market.